

ABGG 85

maart 2011 #

DE ACADEMISCHE BOEKENGIDS

Vooraanstaande wetenschappers bespreken nieuwe boeken

Winnaar van de ABG VN Essayprijs 2011 ✎: **Laurens**

Ham over feit en fictie in het leven van Multatuli 3

De rituele rol van vuurstenen: **Leendert**

Louwe Kooijmans verklaart 7 *Wiskunde is*

fascinerend, aldus **Vincent van der Noort** 8

Carel Stolker legt uit wat een goed studieboek

behelst 11 **Thijs Weststeijn** beschrijft hoe Beijing

afscheid neemt van het verleden 13 *Worden*

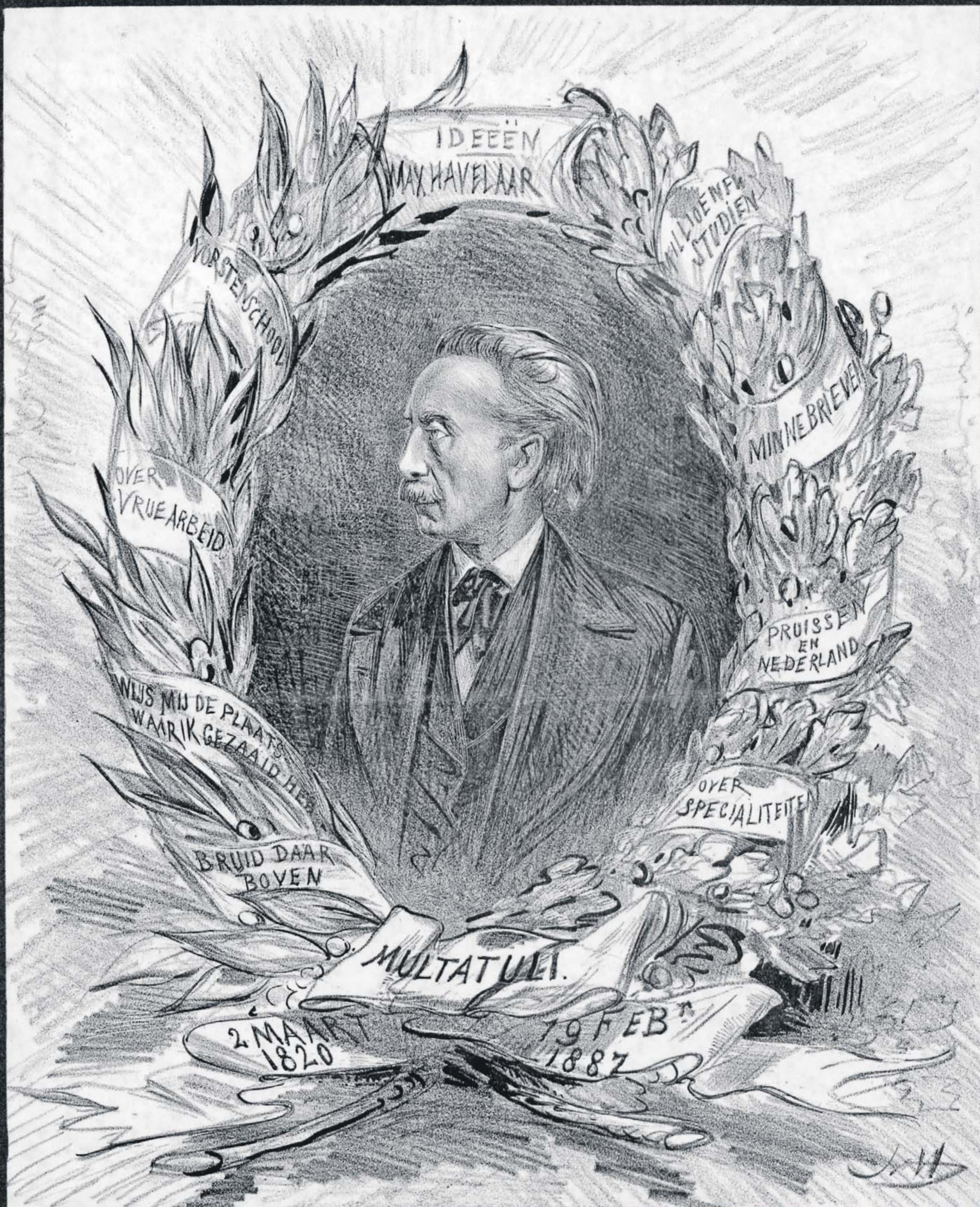
ouders wijzer van opvoedingsdeskundigen? vraagt

 Lies Wesseling 16 *Gedicht van* **Renée van**

Riessen 17 **Carina Hoorn** deed onderzoek naar

het Amazonegebied 19 *Internationale orde is*

meer dan macht, schrijft **Edwin van de Haar** 21

Uitgave van A. Rössing.

Gedrukt bij M. H. Blommers Jr.

Multatuli's werk . . . maakt de ziel uit van velerlei kringen; de jongelingschap is vervuld van het grootsche, dichterlijke, verbeeldingwekkende, frissche, krachtige, moedige, edele van zijn kunst en zijn gedachte; ontwikkelde jonge vrouwen eeren zijn talent en karakter . . . .

En de „Zaaier” zou vruchteloos werk doen? . . .

C. VOSMAER. „Een Zaaier.”

Van de redactie

I

N

de wereld van de zoekmachines worden goede studieboeken en saaie studieboeken verpletterend verslagen door gratis studieboeken. Studieboeken zijn bovenal handelswaar en hoogstzelden voorwerp van bespiegeling of serieus gesprek. Toch zijn ze een dagelijkse realiteit voor miljoenen studenten en scholieren. Die lijken vooral op zoek naar manieren om ze te ontlopen via uittreksels of oude tentamenvragen.

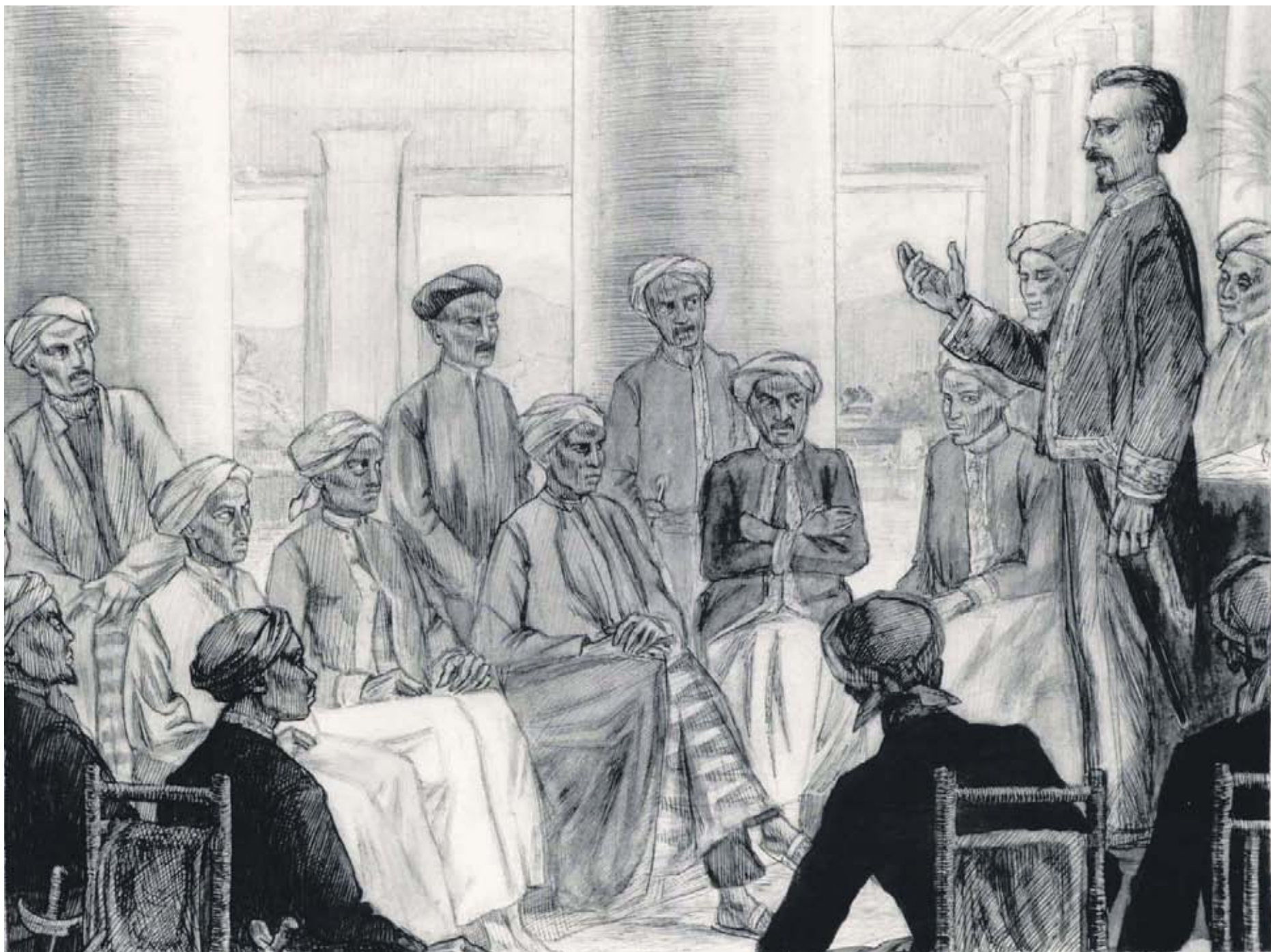
Zelfs docenten hebben het er zelden over, in elk geval aan de universiteit. *De Academische Boekengids* gaat hierin verandering brengen. We zullen met een zekere regelmaat artikelen plaatsen over academische studieboeken, hun kwaliteiten en hun gebreken. De decaan van de Leidse rechtenfaculteit, Carel Stolker, opent deze nieuwe rubriek in dit nummer van de *ABG*. De redactie moedigt collega's aan zijn voorbeeld te volgen door een beschouwend opstel over studieboeken en ander studiemateriaal in te zenden.

Ook een primeur heeft de Utrechtse promovendus Laurens Ham. Hij was een van de ruim twintig inzenders voor de Essayprijs van deze jaargang. Zijn essay over het duo Douwes Dekker & Multatuli heeft de jury bekroond met de eerste prijs. Vandaar dat u in dit nummer kunt lezen over het spel van feit en fictie van Douwes Dekker met zijn schuilnaam en zijn personages, en de hoge moeilijkheidsgraad van het achteraf scheiden en onderscheiden van de ene en de andere waarheid. Dat alles aan de hand van drie recent verschenen boeken.

Zoals u van ons gewend bent, is het hiermee niet gedaan. U kunt lezen over hogere wiskunde (zonder formules!), over machtige vuurbijlen (en hun rituelen), over de eeuwige spanning tussen macht en idealen in de internationale politieke verhoudingen, over de oergeschiedenis van het Amazonegebied en over het hedendaagse China dat tegelijkertijd traditionele gebouwen ruimt en om ruïnes treurt. Dat laatste onderwerp wordt u aangeboden door Thijs Weststeijn, een van de eerdere winnaars van de Essayprijs.

Afgaande op haar eigen ervaring verwacht de redactie dat menige lezer veel stof tot nadenken zal vinden in het artikel van Lies Wesseling over de opvoeding van kinderen. Zij introduceert de invalshoek veeleisende ouders, die steeds andere en steeds hogere verwachtingen hebben van hun rol als opvoeders, vooral wanneer ze zelf hoogopgeleid zijn en, gelukkig maar, vooral wanneer ze Amerikanen zijn...

Sijbolt Noorda, *redactievoorzitter*

Een voorstelling van Multatuli, tijdens zijn toespraak tot de hoofden van Lebak in januari 1856.

Dekker? Als dat laatste het geval is, moeten we ons afvragen hoe betrouwbaar het beeld is dat uit de teksten van Multatuli oprijst.

‘In veel literatuur verandert Multatuli in een geniale gek, die met al zijn eigenaardigheden toch een opvallend consistent karakter is.’

Inmiddels is ook buiten de literatuurwetenschappelijke goegemeente, waar men van Roland Barthes’ dood van de auteur nog nooit gehoord heeft, doorgedrongen dat het ‘ik’ in een literaire tekst niet zomaar met de schrijver geïdentificeerd kan worden. Dat geldt ook, of misschien juist, voor een oeuvre als dat van Multatuli. Multatuli, Max Havelaar, Sjaalman, Woutertje Pieterse: deze figuren liggen dicht tegen Douwes Dekker aan. Ook de Tine uit zijn boeken lijkt op Douwes Dekkers eerste vrouw. Maar deze redenering is een cirkelredenering, want het beeld dat we

van Douwes Dekker hebben, is voor een belangrijk deel op zijn romans gebaseerd. Van Tine is zelfs niet veel meer bekend dan wat Multatuli in zijn boeken en Douwes Dekker in zijn brieven over haar schrijft. Telkens is die beschrijving sterk gekleurd door het beeld dat Multatuli/Douwes Dekker graag van haar moet hebben gehad.

Het lijkt omslachtig om telkens een onderscheid te maken tussen het schrijverspseudoniem Multatuli en de historische figuur Douwes Dekker, maar dat is het allerminst. Dit pseudoniem gold niet als een neutrale aanduiding, zoals al blijkt uit de vertaling ervan (‘ik heb veel geleden’). Met deze schuilnaam ontwierp Douwes Dekker een nieuwe identiteit. Hetzelfde geldt voor de keuze om verschillende, deels gefictionaliseerde personages in zijn boeken op te voeren. Dat was geen vrijblijvend spel, maar een heel bewuste keuze waarmee onder meer de sympathie van de lezer kon worden gestuurd. Van der Meulen is in zijn eerdere biografie dan ook heel behoedzaam omgegaan met het gebruik van het pseudoniem en de interpretatie van de romanpersonages. Dat leverde ogenschijnlijk wijdlopende passages op, maar de biograaf slaagde er wel in feit en fictie subtiel van elkaar te scheiden.

Helaas is van deze voorzichtigheid in het *Zelfportret* weinig te merken. De beknopte inleiding meldt: ‘Het eigenaardige van Multatuli’s werk is [...] dat zelfs de fictieve gedeelten daaruit zo persoonlijk zijn en zo gedrenkt in zijn hoogst individuele visie op mens en samenleving, dat haast iedere bladzij uit zijn romans, toneelstukken en essays elementen van een zelfportret bevat. Bij weinig schrijvers bestaat zo’n hechte eenheid tussen leven en werk als in het geval van Douwes Dekker-Multatuli. Op dit punt zou de schrijver ook zeker met onze drieste onderneming hebben ingestemd, omdat hij als geen ander de opvatting huldigde dat “alles in alles” is terug te vinden; de opdracht van de filosofie was in zijn ogen dan ook juist die verborgen samenhangen op te sporen.’

Dit citaat ‘Alles is in alles’ vinden we onder meer terug in Multatuli’s *Ideën*, de fenomenale genummerde reeks aforismen, essays en romanfragmenten waarvan de schrijver zeven bundels publiceerde. In nummer 401 buigt hij zich over de samenhang tussen de ideeën die men heeft en de ruimtes waarin men leeft en is opgegroeid: ‘*Alles is in alles*. Begrippen van deugd, zedelijkheid, godsdienst, zijn veelal geschoeid op de leest van de ruimte waarin men zich beweegt.’ De bloem-

lezers lijken deze woorden in hun eigen voordeel te hebben geïnterpreteerd, namelijk als een aansporing om het literaire werk als een levensbeschrijving te lezen.

De bloemlezing biedt een ruimhartige keuze uit het oeuvre en combineert de fragmenten op een eigenzinnige manier. De Douwes Dekker die eruit oprijst, heeft echter de trekken van een deugdheld. Over het ‘zelfportret’ dat de schrijver in het personage Max Havelaar geschetst heeft, is al vaker opgemerkt dat het karikatuur is door een gebrek aan slechte

‘Multatuli meende dat een schrijver alleen zichzelf kan zijn door in dialoog te treden met zijn publiek.’

eigenschappen. Dat gevoel ontstaat ook bij een aantal romantiserende passages van de bloemlezers: ‘Als verhalenverteller was Douwes Dekker inderdaad onovertroffen. Het moet hem tot een graag

geziene gast hebben gemaakt op iedere Indische veranda waarop hij plaatsnam in de koele avond.' Zo'n kritiekloze beschrijving is voor een wetenschappelijk

'Niet alleen Multatuli's vlamme stijl werd gekopieerd, sommige epigonen gingen hun leven zelfs naar dat van hun idool modelleren.'

publiek niet acceptabel. Als de samenstellers eerder op een breed publiek speculeren, dan eisen ze te veel voorkennis van die beoogde lezer.

Een andere recente uitgave kiest duidelijker voor een wetenschappelijk perspectief. *'Ik heb u den Havelaar niet verkocht'*. *Multatuli contra Van Lennep* is weliswaar zo geschreven dat het ook buiten wetenschappelijke kring gelezen kan worden, maar met zijn secure verantwoording biedt het tevens genoeg stof voor Multatuli-onderzoekers. In deze bundel komen rechtsgeschiedenis, koloniale geschiedenis en literatuurgeschiedenis samen: naast bijdragen van literatuur- en cultuurhistorici als Marita Mathijssen en Jan Bank staan hier artikelen van juristen

als David Peeperkorn en Ika Sorgdrager. Dit levert een vaak boeiend amalgaam op van artikelen die cirkelen rond de rechtszaak van Douwes Dekker tegen collega-schrijver en jurist Jacob van Lennep over het 'kopijrecht' van *Max Havelaar*. Volgens de schrijver beschikte hij over de rechten van het boek, maar met het contract van Van Lennep dat hij had getekend, bleek hij de zeggenschap te zijn kwijtgeraakt. Pas jaren na de eerste uitgave, in 1875, kon Douwes Dekker het boek heruitgeven op de manier die hij zelf voor ogen had gehad. Daarvoor werd de tekst 'gecensureerd' uitgegeven door ingrepen van Van Lennep, die daarmee beweerde de explosieve politieke lading van het boek te willen afzwakken.

Deze bundel bekijkt kritisch de rechtstukken en voorziet daarnaast in veel informatie over onder meer de uitgever van het boek, Douwes Dekkers advocaat en het auteursrecht rond 1860. Dat levert soms verrassende informatie op, bijvoorbeeld wanneer wordt aangetoond dat de discussie over hogere rechter Van Hasselt, al decennia nu en dan oplaaient, berust op een editeerfout in het *Volledig werk*. Maar zo precies als de rechtstukken worden geanalyseerd, zo bekwaam komen de literaire teksten ervan af. Een aantal passages uit de *Ideën* wordt zonder toelichting in de tekst geplaatst. Hetzelfde geldt voor een intrigerende opmerking die Van der Meulen citeert uit een brief van Multatuli aan criticus Busken Huet. Hij suggereert daarin dat de tekstingrepen van Van Lennep nauwelijks uit

een politiek (zelf)bewustzijn voortkwamen. Nee, Van Lennep werd gedreven door banaal en naïef burgermansfatsoen. Deze fascinerende opmerking laat Van der Meulen zonder toelichting voorbijgaan.

Die makke heeft het boek gemeen met *Zelfportret* en met heel wat vroege Multatulistudies: ze zien de gelaagdheid van de teksten over het hoofd. Alle teksten worden gebruikt als bewijsplaatsen voor de dominante visie die men van de schrijver ontwerpt: een figuur die zijn grieven en eenduidige boodschap onophoudelijk in zijn boeken bleef ventileren. Eigenaardig is dat dit beeld moeiteloos gecombineerd wordt met de clichématige karakterisering van Multatuli als een 'vat des tegenstrijdigheids'. Deze paradox kan alleen worden opgelost wanneer we de tegenstrijdigheden zien als curieuze eigenschappen van een volkomen 'authentieke' schrijverspersoonlijkheid. Multatuli verandert in veel wetenschappelijke én niet-academische literatuur in een geniale gek, die met al zijn eigenaardigheden – die briljante schrijvers nu eenmaal hebben – toch een opvallend consistent karakter is.

Moet Multatuli niet juist een van de minst authentieke schrijvers van de Nederlandse literatuur worden genoemd? Hij heeft zijn leven weten te veresthetiseren totdat er geen scheiding meer bestond tussen Multatuli, Max Havelaar, Sjaalman en Douwes Dekker. Max Havelaar kan misschien worden gezien als een weerspiegeling van Douwes Dekker, maar het omgekeerde is ook waar. Douwes Dekker

is zich naar zijn literaire creatie gaan gedragen.

Om die subtiliteiten in het oog te krijgen, is een grote gevoeligheid voor de structuur, taalbehandeling en retoriek in Multatuli's oeuvre nodig. Nu is er al geruime tijd naast de biografische wetenschappelijke traditie een stroming die zich vooral richt op de 'vorm' van het oeuvre (of de vorm van *Max Havelaar*, want dat is het enige werk dat uitputtend onderzocht is). Exemplarisch is *De structuur van Max Havelaar*, een invloedrijk proefschrift uit 1966 van A.L. Sötemann – een

'De dominante visie die men van de schrijver ontwerpt, is een figuur die zijn grieven onophoudelijk in zijn boeken bleef ventileren.'

van de eerste neerlandici die werkte volgens de tekstimmanente methode. Die hield in dat niet naar de persoon van de schrijver of naar de historische context werd gekeken, maar vooral naar de literaire tekst zelf.

Het was een provocatieve keuze om juist Multatuli's debuut, dat door bio-

Bij welke uitgeverij brengt u uw volgende wetenschappelijke publicatie onder? Wilt u een Open Access tijdschrift beginnen?

English
Nederlands
Popular Science
Peer Review
Open Access
GEESTESWETENSCHAPPEN
SOCIALE WETENSCHAPPEN

AMSTERDAM UNIVERSITY PRESS
Vertegenwoordiging door University of Chicago Press & Manchester University Press
Neem contact op met een van de uitgevers via www.aup.nl

Book covers shown include: *DE KREDIETCRISIS*, *Van Gogh*, *THE EQUATIONS*, *FINANCING CATHEDRAL BUILDING*, *Discovering the Dutch*, *Schrijvende vrouwen*, *JO RITZEN*, *A Chance for European Universities*, *Jan Breman*, *KOLONIAAL PROFIT VAN ONVRIJE ARBEID*, *La Ne*, *OVERAL VINCENT*, *DE (INTER)NATIONALE IDENTITEITEN VAN VAN GOGH*, *EEN HALVE EEUW MILIEU*, *The MAKING of the HUMANITIES*, *PROMISED LANDS*, *Women's Writing from the Low Countries*, and *Van Pluk tot Willem van Oranje*.

grafen en ‘ventisten’ was toegeëigend, te bespreken. Sötemann wilde aantonen dat je door het bestuderen van de technische vertelprocessen in het boek objectief kon vaststellen dat de door Multatuli gekozen vorm effectief was voor het overbrengen van de boodschap. Dat zou iedere lezer uiteindelijk onherroepelijk tot de conclusie brengen dat de *Havelaar* een meesterwerk was. Sötemann bedacht complexe, nooit ingeburgerde termen om zijn analyse extra wetenschappelijk gewicht mee te geven: ‘perspectivische concentratie’, ‘authenticatie’, ‘cumulatie’,

---

‘Welke politieke boodschap Multatuli precies had, is nauwelijks duidelijk geworden.’

‘ritme’. Hij kon er niet mee voorkomen dat zijn zoektocht naar een objectieve literatuurwetenschap in de decennia na hem als naïef werd afgedaan.

In haar in 2008 verschenen proefschrift *De buik van de lezer. Over spreken en schrijven in Multatuli's* *Ideën* toont Saskia Pieterse aan dat Sötemann, vormman als hij leek te zijn, in werkelijkheid niet zo ver van de ventisten afstond. Ook hem ging het immers om het bewijzen dat de vorm een jasje was dat de boodschap van *Max Havelaar* zo goed mogelijk bij het publiek moest laten aankomen. Daarmee reduceerde ook hij de betekenis van het werk. Door middel van een eigen, gelaagde analyse leest Pieterse het werk als een aanklacht tegen een samenleving die zichzelf veroordeelt tot een ‘alles verpletterende letterlijkheid’. Het is een van de hoogtepunten in een prachtige studie, die het beeld van Multatuli en zijn oeuvre verrijkt.

Pieterse zoekt de leemten in de academische aandacht voor de schrijver op. Dat is eenvoudiger dan je zou verwachten. Multatuli is waarschijnlijk de meest bestudeerde Nederlandse auteur ooit, maar bijna altijd gaat de aandacht uit naar zijn debuut of naar zijn leven. Veel van zijn werken zijn onbesproken gebleven. Pieterse herinnert de lezer er in de inleiding aan dat haar boek de eerste integrale studie naar de *Ideën* is, maar dat er ook over *Minnebrieven* (1861) of *Miljoenenstudien* (1870-1873) nog nooit een boek is geschreven. Sommige onderdelen van het oeuvre, zoals het toneelwerk en de brochures, hebben al decennia praktisch geen aandacht meer gekregen.

ABG = Open Access

De ABG is een Open Access tijdschrift. U kunt alle artikelen op de website kosteloos downloaden en vrij gebruiken in het onderwijs.

Gelieve bij bronvermelding de volgende gegevens te vermelden: auteursnaam, nummer waarin het artikel is gepubliceerd en de uitgever Amsterdam University Press.

www.academischeboekengids.nl

De buik van de lezer draait om een technische, maar hoogst belangrijke vraag: moet Multatuli als een metafysisch schrijver worden beschouwd? Pieterse definieert het metafysische hier niet zozeer als het bovenzintuiglijke; ze doelt op een denkwijze die ervan uitgaat dat ‘achter de pluriforme verschijnselen een logische eenheid schuilgaat’. Deze definitie, vooral afkomstig uit de postmoderne filosofie en literatuurwetenschap, is onder meer geïnspireerd op het werk van Nietzsche – die schreef hoe de mens, onmachtig om het altijd beweeglijke van de wereld te denken, meestal zijn toevlucht neemt tot concepten die achter de werkelijkheid een starre *Hinterwelt* scheppen en die vervolgens als de waarheid gaat beschouwen. Nietzsche verzet zich dus vooral tegen het dogmatische karakter van de metafysici. Maar metafysische denkers hebben nog meer gemeen. Zo stellen ze de stem altijd boven het schrift: waar de stem levende aanwezigheid representeert, is het schrift uiting van een doodse afwezigheid, dat geen spoor meer draagt van zijn maker.

Het is duidelijk dat deze omschrijving van metafysica heel relevant is om een centraal probleem in het oeuvre van Multatuli mee te omcirkelen. Moeten we deze schrijver, de man die het begrip ‘waarheid’ in de mond bestorven lag, beschouwen als een dogmaticus – een originele dogmaticus, maar toch? Of is het systeem dat hij optrekt in zijn werk minder hecht en ondoordringbaar dan het lijkt?

Pieterse schreef een boek naar de geest van de meester zelf. Multatuli's boeken, niet in de laatste plaats de *Ideën*, staan bekend om hun heterogeniteit. Ook het proefschrift waaiert breed uit. Cultuurhistorische uiteenzettingen worden gecombineerd met excursen over filosofen als Derrida en vooral Rousseau; tussen lezingen van allerlei fragmenten *Ideën* zijn interpretaties van onder meer *Max Havelaar* vervlochten. Toch kent het boek een strakke opbouw. In elk hoofdstuk beproeft Pieterse twee lezingen: een waarin Multatuli als een metafysisch denker wordt gedacht, en een waarin dit juist niet het geval is. Vier thema's komen aan bod: het ik, de natuur, de geschiedenis en de literatuur.

‘Multatuli's levensverhaal werpt licht op een tijdvak waarin de verhouding tussen literatuur en maatschappij ingrijpende veranderingen doormaakte.’

Het hoofdstuk over ‘het ik’ levert hoogst interessante informatie op voor het beeld van Multatuli als authentieke persoonlijkheid. Veelzeggend is al de titel: ‘Ik ben één’/‘Een ander die *in my was*’, waarmee de gespletenheid van Multatuli's ik fraai wordt uitgedrukt. In het eerste deel van het hoofdstuk schrijft Pieterse over wat ze de ethiek van de authenticiteit noemt,

een term ontleend aan een boek van Jean Starobinski over Rousseau. Rousseau probeerde in zijn *Confessions* de leugenachtigheid die volgens hem aan een levensbeschrijving eigen is te doorbreken door niet over, maar vanuit zichzelf te schrijven. Door een directe openbaring van het ik probeerde hij aan de corrumperende invloed van het geschreven woord te ontsnappen en zichzelf als een authentiek persoon te presenteren. Dit typeert deze filosoof als een metafysicus. Diezelfde oprechtheid beweerde ook Multatuli in zijn teksten telkens na te streven. Hij meende dat een schrijver alleen zichzelf kan zijn door in dialoog te treden met zijn publiek, door dus telkens de wisselwerking met de lezers te zoeken. Dat deed hij bijvoorbeeld in de *Ideën* door gebruik te maken van de briefvorm, waarmee hij rechtstreeks en persoonlijk aan lezers antwoordde. Wie Multatuli vanuit deze hoek beschouwt, krijgt het gecanoniseerde beeld te zien van een schrijver die boven alles probeerde zichzelf te zijn en de lezer opriep hetzelfde te doen.

“‘Begrippen van deugd, zedelykheid, godsdienst, zyn veelal geschoeid op de leest van de ruimte waarin men zich bewoog.’”

De schriftfobie die Pieterse bij Multatuli herkent, brengt hem ertoe het schrijven af te doen als leugenachtigheid. Maar als hij dit schrijft in een tekst, dan komen we voor een klassieke leugenaarparadox te staan. Als Multatuli's uitspraak waar is, dan liegt hij (want hij schrijft). Maar als Multatuli's uitspraak onwaar is, dan spreekt hij de waarheid (en is dus zijn uitspraak dat schrijvers altijd liegen onwaar). Met deze paradox als analytisch middel weet Pieterse verschillende passages uit Multatuli's oeuvre op een verrassende manier te interpreteren. Ook Batavus Droogstoppel, de ‘femelaar’ uit *Max Havelaar*, blijkt bijvoorbeeld zo'n paradox in het leven te roepen.

Dat Multatuli's werk voortdurend de spanning tussen leugen en waarheid laat zien, maakt dat we ons moeten afvragen of hij wel de metafysische waarheidszoeker is die hij lijkt te zijn. Hij presenteert zich wel als de schrijver die als volkomen authentieke ‘ik’ de waarheid aan de lezer verkondigt, maar maakt telkens duidelijk dat die waarheid complexer is dan we denken. Multatuli heeft volgens de onderzoekster oog voor de ‘spiegelende’ kwaliteiten die aan het schrijven eigen zijn.

Later in het hoofdstuk werkt Pieterse de metafoer van de spiegeling verder uit door te laten zien hoe Multatuli in zijn *Ideën* naar andere literatuur verwijst. Ze laat niet alleen zien dat er een duizelingwekkend spel met bestaande teksten gespeeld wordt. Ook maakt ze duidelijk dat de fictie bij Multatuli niet ondergeschikt is aan de werkelijkheid, maar op gelijke hoogte staat. Dat blijkt wanneer

Woutertje Pieterse, het hoofdpersonage van een romanfeuilleton dat in de *Ideën* verwerkt werd, handelt naar de avonturen die hij in de ridderroman *Glorioso* gelezen heeft. Woutertje presenteert zichzelf als een zelfbewust individu en plaatst zich buiten de massa. Toch hebben beide partijen – Woutertje en het publiek – elkaar nodig. ‘Wouter wil zich niet alleen losmaken van de massa, maar ontdekt tegelijkertijd dat hij zichtbaar wordt in de ogen van het publiek en daarmee dus afhankelijk is van die blik’, aldus Pieterse.

Hier wordt duidelijk dat Pieterse's aanpak ook een nieuwe kijk op Multatuli's positionering mogelijk maakt. Niet alleen slaagt ze erin het beeld van de schrijver te compliceren en de vraag naar ‘waarheid’, die door veel auteurs zo eenduidig is beantwoord, tot een probleem te maken. Ook is haar analyse van Woutertje Pieterse heel goed op het handelen van Multatuli zelf toe te passen. Net als voor Wouter is voor Multatuli de fictie niet ondergeschikt aan de werkelijkheid. De realiteit is de werkelijkheid zoals hij die schetst, en dus is zijn authenticiteit ook de authenticiteit zoals hij die creëert. Woutertje handelt naar de roman die hij heeft gelezen, Douwes Dekker gedraagt zich als de romanpersonages en het pseudoniem dat hij heeft geschapen. De relatie tussen Wouter en zijn publiek is al even vergelijkbaar met de haat-liefdeverhouding tussen Multatuli en zijn publiek. Die ontstaat uit het bewustzijn dat hij, als schrijversfiguur, alleen bestaat in de ogen van de mensen die hem lezen.

Zonder het te expliciteren, geeft Pieterse ons de handvatten om ook de *Ideën* als een zelfportret te lezen. Dat is schitterend, maar tegelijk problematisch. Want bega ik, wanneer ik Pieterse's conclusies over Wouter toepas op Multatuli, niet precies de fout die andere Multatuli-onderzoekers ook maakten? Het lijkt erop dat het vraagstuk van feit en fictie in dit oeuvre altijd stof voor discussie zal blijven geven.

Laurens Ham is verbonden aan de Universiteit Utrecht en werkt aan een proefschrift over autonomie in de Nederlandse literatuur vanaf de negentiende eeuw.

Overige literatuur

- G. Buelens. *Van Ostaijen tot heden. Zijn invloed op de Vlaamse literatuur*. Uitgeverij Vantilt. Nijmegen 2001.
- M. Everard en U. Jansz (red.). *De minotaurus onzer zeden. Multatuli als heraut van het feminisme*. Amsterdam University Press. Amsterdam 2010.
- A. Jongstra. *De Multatulianen. 125 jaar Multatuli-verering en Multatuli-hulde*. Uitgeverij Joost Nijsen. Amsterdam 1985.
- D. van der Meulen. *Multatuli. Leven en werk van Eduard Douwes Dekker*. SUN. Amsterdam 2002.
- A.L. Sötemann. *De structuur van Max Havelaar. Bijdrage tot het onderzoek naar de interpretatie en evaluatie van de roman*. Uitgeverij Bijleveld. Utrecht 1966.

Levende stenen

De rituele rol van vuursteen

Eeuwenlang gebruikte de mens vuursteen als wapen en werktuig. Maar dit ‘staal van de steentijd’ was veel meer dan alleen gereedschap. Vuurstenen speelden een grote symbolische en rituele rol, zo blijkt.

door Leendert Louwe Kooijmans

FLINT IN FOCUS. LITHIC BIOGRAPHIES IN THE NEOLITHIC AND BRONZE AGE door Annelou van Gijn. Sidestone Press. Leiden 2010. 288 pag. € 42,95

M

EER

dan twee miljoen jaar bestond de hoogste vorm van technologie uit het bewerken van vuursteen. Vuursteen is een van de hardste steensoorten, met vlijmscherpe breukranden. Dat maakt het geschikt voor wapens, maar ook voor villen, slachten en oogsten, en vooral ook voor het bewerken van andere materialen tot allerlei gereedschap. Vuursteen is daarom wel aangeduid als ‘het staal van de steentijd’. Aan de monopoliepositie van (vuur)stenen werktuigen kwam pas kortgeleden een einde, afhankelijk van de plek op aarde zo’n 7000 jaar tot minder dan een eeuw geleden.

Al die duizenden jaren lang werd vuursteen echter niet alleen als gereedschap gebruikt. Veel culturen bezaten ook ‘exotische’ stukken, afkomstig uit verre streken en met een opmerkelijke kleur en kwaliteit. Deze vuursteen, vaak beter bewerkt dan de gewone variant en buitensporig vormgegeven, had waarschijnlijk vooral een symbolische functie.

Archeoloog Annelou van Gijn, hoofd van het Leidse Laboratorium voor Artefactstudies en sinds kort bijzonder hoogleraar in Groningen, besteedt in haar boek *Flint in Focus. Lithic Biographies in the Neolithic and Bronze Age* veel aandacht aan deze wijdverbreide rituele rol van bijzondere vuursteen.

‘Steen werd gezien als duurzaam, blijvend, eeuwig, en daardoor verbonden met voorouders en hogere machten.’

In de neolithische Trechterbekercultuur van de hunebedbouwers, bijvoorbeeld, kwamen grote bijlen voor, gemaakt in Schleswig-Holstein en vandaar naar Nederland gebracht of gehaald. Deze bijlen waren te groot om ermee te kunnen hakken. Ze werden daarvoor dan ook niet gebruikt. Aan het einde van hun ‘leven’ werden ze doelbewust gedeponeerd bij moerassige laagten en beekdalén. ‘Offers aan krachten of geesten in de omringende natuur’ is de gangbare verklaring. Deze offers hebben waarschijnlijk gediend voor het herstellen van relaties met het bovennatuurlijke die verstoord waren door het openleggen van bossen voor de veeteelt.

Ceremoniële dolk, gevonden bij Buinen, Drenthe. Gemaakt uit vuursteen van Le Grand Pressigny, midden-Frankrijk (late Enkelgrafcultuur).

Ritueel bijldepot, gevonden te Pieperij bij Dedemsvaart (Enkelgrafcultuur, circa 2700 v.Chr.).

Deze bijlen moeten een belangrijke en betekenisvolle rol hebben gespeeld, getuige de resten van smeersels rode oker en de sporen van ‘rituele slijtage’, waarschijnlijk veroorzaakt doordat ze talloze malen in en uit een schede of foedraal van plantaardig materiaal werden gehaald. De bijlen werden telkens opnieuw getoond en dan weer opgeborgen. We moeten aannemen dat men aan deze specifieke vuursteen speciale krachten toekende, met

een centrale rol in rituelen. We kunnen alleen gissen naar de inhoud van die rituele omstandigheden.

De ceremoniële rol van vuursteen sluit aan bij het idee dat in neolithische en veel vergelijkbare samenlevingen geen scherpe scheiding tussen levende en dode materie werd gemaakt. Ook steen kon bezielde zijn: de fysieke steen is slechts een huis voor de geest. Door de eraan toegekende krachten konden stenen het

bestaan dus actief beïnvloeden, bijvoorbeeld als iemand ze aanraakte. In dit opzicht zijn deze stenen vergelijkbaar met katholieke relieken of kruisbeelden.

Een ander voorbeeld van exotische vuursteen vormen de buitensporig lange, honingkleurige ‘dolken’ uit Le Grand Pressigny in midden-Frankrijk. Ook deze dolken werden veelvuldig in en uit een foedraal gehaald. Waarschijnlijk speelden de eigenaars ervan een bijzondere, mogelijk magisch-religieuze rol in de samenleving. Misschien werden ze door sjamanen gebruikt tijdens hun rituelen. Dat suggereert ten minste het schaarse voorkomen van deze dolken in bekergraven.

‘Bezielde materialen vervingen een actieve rol in de structurering van de neolithische maatschappij.’

Er zijn nog meer voorbeelden, in overvloed zelfs: in de vroege bronstijd maakten specialistische vuursteenbewerkers in Schleswig-Holstein met buitengewoon groot vakmanschap dolken die net als de veel oudere trechterbekerbijlen tot in ons land werden verbreid maar hier nooit als gereedschap zijn gebruikt. In de Michelsbergcultuur werd via diepe mijnschachten gewonnen vuursteen gebruikt. Daaruit werden fraaie, grote werktuigen gemaakt, wat zuiver functioneel gezien nergens voor nodig was. Kleinere werktuigen zouden even functioneel zijn geweest. In een woonplaats te Ypenburg werden sikkelmessen van dergelijke vuursteen aan het einde van hun actieve leven niet gewoon weggegooid, maar ritueel verbrand.

In *Flint in Focus* geeft Van Gijn een overvloed aan details over onder meer dit rituele gebruik van vuursteen. Daaraan kleeft een belangrijk nadeel. Door de nadruk op vuursteen te leggen lijkt het alsof alleen dit materiaal een rituele rol vervulde. Maar ook andere steensoorten waren in cultureel opzicht belangrijk. Zo gebruikten de vroegste neolithische boeren, in het vijfde millennium voor onze jaartelling, bijlen van amfiboliet, afkomstig uit centraal-Europa, waarschijnlijk uit de Karpaten. Deze bijlen waren niet alleen functioneel; ze dienden ook als persoonlijke prestigeobjecten.

In het millennium daarna werden jadeitbijlen uit twee verschillende bronnen in de westelijke Alpen over heel West-Europa verspreid, tot in Schotland. Veel van die bijlen waren zorgvuldig geslepen en gepolijst maar te groot, te klein of te dun voor gebruik. Ze zullen hun beteke-

nis en magie hebben ontleend aan hun bijzondere, groene kleur en de bron in het hooggebergte, ver buiten de eigen ervaringswereld.

Bezielde materie en materialen vervulden een actieve rol in de structurering van de maatschappij. Dit principe staat momenteel onder de term 'materialitas'

en cultusmonumenten, het uitwisselen en offeren van bijlen van exotische herkomst en de genoemde rituelen betogen zij dat de kosmologie van de Trechterbeker cultuur zeer complex moet zijn geweest en dat vuursteen daarin een uiterst belangrijk materiaal vormde. Helaas onderbouwen ze dit idee nauwelijks. Dat is ook moeilijk, omdat veel intenties van de prehistorische mens helaas voor ons verborgen blijven. In haar boek zoekt Van Gijn evenwel steeds een empirische basis voor haar soms gedurfde ideeën.

Toch moeten we voorzichtig zijn en niet alles in de sfeer van de materialitas willen verklaren. Het is de vraag of in het verleden wel zoveel gewicht aan al die materialen werd toegekend: maakten materialen wel echt de kern uit van het bestaan? Worden archeologen niet verblind door het feit dat sterke materialen als vuursteen als enige zijn overgebleven?

Het zal voor een steentijdonderzoeker wel altijd moeilijk blijven om het belang van vuursteen te relativiseren.

Leendert Louwe Kooijmans is emeritus hoogleraar prehistorie aan de Universiteit Leiden.

'Sikkelmessen van vuursteen werden aan het einde van hun actieve leven niet gewoon weggegooid, maar ritueel verbrand.'

Niet alleen aan steen, maar aan allerlei materialen werden krachten en betekenis toegekend. Zo werden in het neolithicum behalve bijlen ook potten, edelhertgeweiden en runderhoorns geofferd. 'Niets was te bescheiden om gebruikt te worden voor doelbewuste depositie', schrijft de Deense archeoloog Klaus Ebbesen over de praktijk in Denemarken, en dat lijkt ook hier te gelden.

sterk in de belangstelling. In de geest van de goethiaanse fenomenologie menen postmoderne onderzoekers dat door intensief inleven de 'ware aard' van bijvoorbeeld megalithische monumenten voor ons kenbaar is. Zij stellen dat steen werd gezien als duurzaam, blijvend, eeuwig, en daardoor verbonden met voorouders en hogere machten. Op basis van de constructie van megalithische graven

Overige literatuur

- K. Ebbesen. 'Sacrifices to the Powers of Nature', in: S. Hvass en B. Storgaard (red.). *Digging into the Past. 25 Years of Archaeology in Denmark*. Aarhus Universitetsforlag. Aarhus 1993, pp. 122-125.
- B. O'Connor, G. Cooney en J. Chapman (red.). *Materialitas*. Oxbow. Oxford 2009. (Prehistoric Society Research Paper No. 3.)

P

RATEN

(of schrijven) over wiskunde is een leuke en dankbare bezigheid. Hoewel weinig mensen warme herinneringen bewaren aan hun wiskundelessen op school, zijn velen, eenmaal van school af, toch wel geïnteresseerd in deze fascinerende wereld, die alleen maar bestaat in je hoofd. En er is heel veel mooie en interessante wiskunde waarover de meeste mensen normaal gesproken nooit iets horen.

Sinds het begin van mijn studie heb ik mensen op feestjes en in de trein bestookt met enthousiaste verhalen over alle leuke dingen die ik nu weer geleerd had. De laatste jaren moest ik echter tot mijn spijt constateren dat vruchtbare vragen als 'Wat is er in hemelsnaam leuk aan wiskunde?', 'Waar is wiskunde goed voor?' en 'Hoe kun je in wiskunde nog iets nieuws ontdekken?' meer en meer plaats begonnen te maken voor de veel moeilijker te beantwoorden vraag 'Waar gaat je profschrijf eigenlijk over?'. Weinig wiskundigen houden van de vraag naar hun eigen onderzoek.

In *Finding Moonshine* beschrijft Marcus du Sautoy hoe hij op een vlucht van dertien uur naar Japan tot zijn schrik bemerkt dat een van zijn medepassagiers een gesprek met hem wil aanknopen. Als wegduiken in zijn schrijfblok niet werkt en zelfs de mededeling dat hij wiskundige is zijn geïnteresseerde buurman niet afschrikt, geeft hij hem uiteindelijk een raadseltje op in de hoop dat dit zijn reisgenoot een paar uur zoet zal houden: vind het volgende getal in het rijtje 13, 1113, 3113, 132113, 1113122113, ...

De schoonheid van de symmetrie

Over de fascinatie van wiskundigen voor hun eigen vakgebied

Wiskundig onderzoek is soms zo abstract dat de onderzoekers zelf vaak niet kunnen uitleggen wat ze precies onderzoeken. En dat doen ze dus ook liever niet. Hun fascinatie voor de wiskunde delen ze echter maar al te graag.

door Vincent van der Noort

De reden dat wiskundigen niet graag over hun eigen onderzoek praten is niet (als het goed is) dat ze dat niet interessant vinden. Het probleem zit erin dat wiskunde al zo oud is. Pythagoras is al zo'n 2500 jaar dood, maar zijn beroemde stelling is nog steeds waar. Wie nu over wiskunde nadent, heeft concurrentie van vele tientallen generaties dode wiskundigen die hetzelfde probleem al eens eerder, en misschien zelfs eleganter, kunnen hebben opgelost. Het gevolg is dat moderne wiskundigen zich doorgaans niet bezighouden met tastbare zaken als rechthoekige driehoeken en rijtjes enen, tweeën en drieën, maar hun toevlucht nemen tot onderwerpen die zo abstract zijn en zozeer voortbouwen op oudere wiskunde dat ze niet eerder heel intensief bestudeerd kunnen zijn.

rekening en differentiëren bij. In de eerste jaren van de studie wiskunde dring je wat verder door in de achttiende- en negentiende-eeuwse wiskunde, maar sommige van de mooiste ideeën uit de negentiende eeuw zijn pas in de masterfase te begrijpen, als je al heel wat oudere wiskunde gezien hebt.

Voor schrijvers van populaire boeken over wiskunde is het opeengestapelde karakter van de wiskunde zowel een vloek als een zegen. Een vloek omdat, zoals gezegd, moderne ontwikkelingen in de wiskunde vaak behoorlijk ontoegankelijk zijn. Maar ook een zegen, omdat recente wiskundige hoogtepunten een kapstok kunnen zijn voor een reis door de geschiedenis van het vakgebied. (En aan een geïnteresseerde lezer die tevreden is met het

FINDING MOONSHINE. A MATHEMATICIAN'S JOURNEY THROUGH SYMMETRY door Marcus du Sautoy. HarperCollins Publishers. New York 2008. 400 pag. € 14,50

In het Nederlands verschenen als: HET SYMMETRIEMONSTER. EEN WISKUNDIGE OP ZOEK NAAR HET GEHEIM VAN EEN VAN DE BELANGRIJKSTE NATUURVERSCHIJNSELEN Uitgeverij Nieuwezijds. Amsterdam 2009. 360 pag. € 24,95

'Recente wiskundige hoogtepunten kunnen een kapstok zijn voor een reis door de geschiedenis van het vakgebied.'

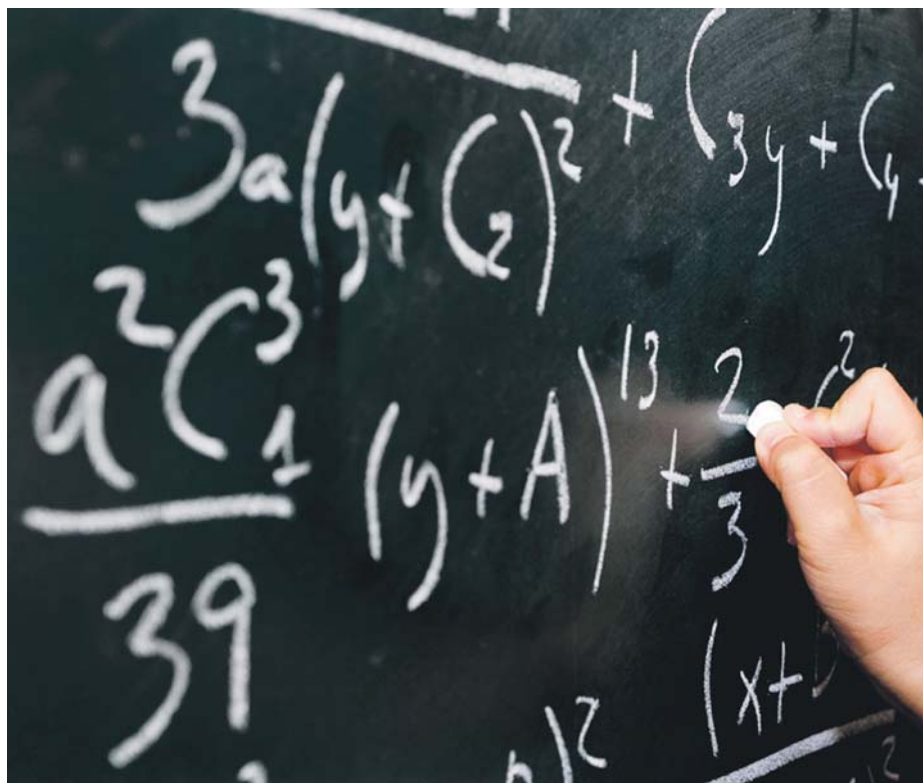
Het nadeel hiervan is dat deze wiskunde moeilijk is uit te leggen aan buitenstaanders en soms zelfs aan vakgenoten. De meeste wiskunde die je in de onderbouw van de middelbare school leert, was al bij de oude Grieken bekend. In de bovenbouw komen daar wat mooie zeventiende-eeuwse ideeën zoals kans-

gevoel te begrijpen waar het over gaat, zijn veel zaken makkelijker uit te leggen dan aan een student die vervolgens een tentamen over alle technische details van het onderwerp moet maken.)

Een beroemd voorbeeld is het boek *Fermat's Last Theorem* van Simon Singh. Begin jaren negentig van de vorige eeuw

loste de Britse wiskundige Andrew Wiles een wiskundig probleem op dat 358 jaar eerder geponeerd was door de Franse wiskundige Pierre de Fermat (1601-1665). De groten der aarde hadden er sindsdien hun tanden op stukgebeten. Wiles was erin geslaagd de oplossing te vinden nadat hij zichzelf zeven jaar lang dag in dag uit had opgesloten in zijn werkkamer en aan dit beroemde probleem had gewerkt zonder verder iemand te vertellen waar hij mee bezig was. Dit is op zich natuurlijk al een aansprekend gegeven, dat door Singh wordt ingebed in een meeslepend verhaal over de geschiedenis van het probleem en de kleurrijke stoet van mensen die er met meer of minder succes over nagedacht hebben.

'Wat is er in hemelsnaam leuk aan wiskunde?'

Ook het boek waarmee Du Sautoy doorbrak, *The Music of the Primes*, is van deze vorm. Het beschrijft de geschiedenis van een ander beroemd probleem, maar ditmaal een dat nog steeds niet is opgelost: de zoektocht naar het bewijs van de Riemann-hypothese. De Duitse wiskundige Bernhard Riemann (1826-1866) poneerde dit vermoeden, dat een onverwachte structuur suggereert achter de ogenschijnlijke willekeur waarmee de priemgetallen over de gehele getallen verdeeld zijn.

Lezen over de geschiedenis van de wiskunde is niet alleen interessant omdat het nu eenmaal altijd interessant is om over mensen te lezen. Voorstanders van het integreren van meer geschiedenis in het wiskundeonderwijs hameren er altijd op dat docenten en boeken onwillekeu-

door de schoonheid van de wet van de kwadratische reciprociteit. Maar ik kreeg het gevoel dat je alleen maar wiskunde kon doen als je een genie was. Ik wist dat ik niet zo briljant was als bijvoorbeeld Gauss en dacht dat ik niets te zoeken had bij wiskunde.'

Sinds de tijd van Bell is de toon van de boeken wel iets veranderd. Hoewel hij hun fascinatie deelt, portretteert Du Sautoy de zoekers naar de heilige graal van de wiskunde – een bewijs van de Riemann-hypothese – in *The Music of the Primes* behalve als genieën toch ook als een lange rij halvegaren. Hilarisch is de passage over David Hilbert (1862-1943), een van de grootste wiskundigen aller tijden, die instemt te spreken op de begrafenis van een jong gestorven student van

Sautoy wanneer hij samen met zijn iets minder onvermoeibare zootje op jacht gaat naar symmetrieën in de betegelingen van het Alhambra in Granada, wanneer hij collega-wiskundigen in Duitsland en Japan bezoekt, wanneer hij grote doorbraken beleeft in zijn onderzoek, maar ook wanneer een lange computerberekening opeens uitwijst dat een van zijn mooiere ideeën over symmetrie niet klopt en de prullenbak in kan.

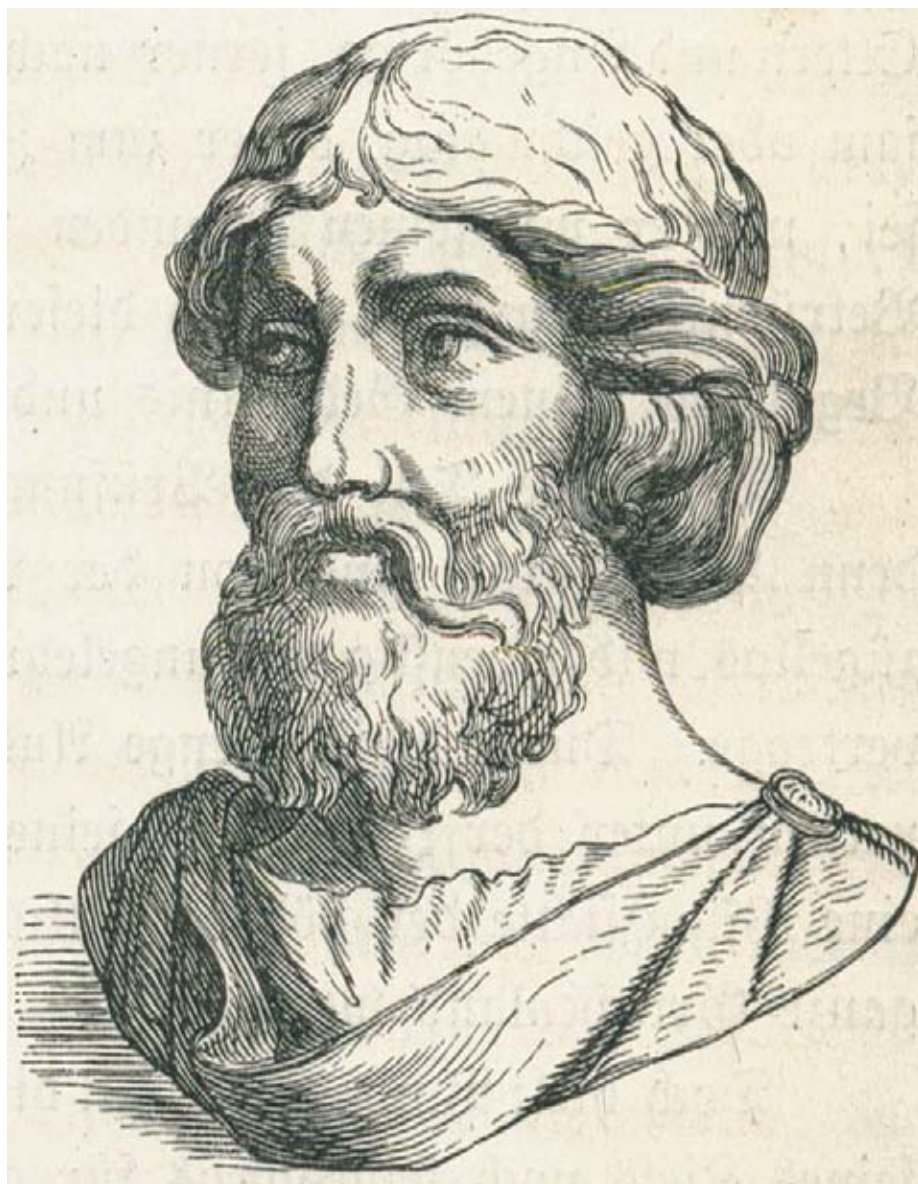
schien is Du Sautoy nog altijd op zijn best wanneer hij over geschiedenis vertelt. Met overtuiging weet hij de diverse hoofdrolspelers in zijn vakgebied tot leven te wekken. Maar de inzichtelijke uitleg over de – geleidelijk steeds abstracter wordende – wiskunde die door het boek heen is gevlochten, is zeker ook een grote aanwinst vergeleken met zijn vorige boek, dat zich vooral op geschiedenis concentreerde.

'De meeste wiskunde die je in de onderbouw van de middelbare school leert, was al bij de oude Grieken bekend.'

Met zijn openhartigheid weet Du Sautoy niet alleen de wiskunde maar ook zijn eigen leven begrijpelijk te maken. Hij windt er geen doekjes om: wiskunde, en in het bijzonder symmetrie, is het mooiste wat er is. En hoewel zijn vakgebied voornamelijk bevolkt wordt door contactgestoorde zonderlingen die meer van busdienstregelingen houden dan van mensen, heeft hij zijn collega's lief omdat hij ze ziet als een soort familie. Of, zoals hijzelf zegt: zijn 'stam'.

Stiekem zit er ook een heleboel geschiedenis én een heleboel wiskunde in het boek. Maar door de slimme opbouw lijkt het altijd volkomen natuurlijk dat de auteur deze dingen vertelt als achtergrond bij zijn 'eigenlijke' verhaal. Mis-

De belangrijkste puur wiskundige boodschap die Du Sautoy voor zijn lezers heeft, staat helemaal in het begin en is zo mooi dat ik u die niet wil onthouden. Het betreft de wiskundige definitie van wat symmetrie eigenlijk *is*. Hoewel iedereen een hoop rode objecten gezien heeft in zijn leven, is het moeilijk te formuleren wat het woord 'rood' precies betekent. Voor het woord 'symmetrisch' geldt iets soortgelijks, maar in de loop van de negentiende eeuw is het wiskundigen toch gelukt een goede betekenis aan dit begrip te geven. Gevoelsmatig is een object symmetrisch als het er van verschillende kanten bekeken, of op verschillende plekken, hetzelfde uitziet. Een goed voorbeeld van een object met redelijk veel symmetrie is

Pythagoras is al eeuwen geleden overleden, maar zijn stelling is nog steeds waar.

'Du Sautoy ontwaart overal symmetrie: in muziek en architectuur, in de vorm van virussen, of in een gewoon, saai bakstenen muurtje.'

rig de indruk wekken dat wiskundige waarheden in marmer gebeiteld en onder engelenzang uit de hemel zijn neergedaald. Door te leren over de personen die deze resultaten bedacht hebben, vaak na veel geploeter en frustratie of geholpen door vreemd toeval, wordt de wiskunde weer tot menselijke proporties teruggebracht.

Dat lezen over de geschiedenis van de wiskunde ook het omgekeerde effect kan hebben, bleek onlangs uit onverwachte hoek. De winnaar van de Abelprijs (het analogon van de Nobelprijs voor wiskunde) van 2010, John Tate, bekende in een interview met *de Volkskrant* dat hij aanvankelijk geen wiskunde had durven te studeren omdat hij dacht niet goed genoeg te zijn. Dit idee had bij hem postgevat nadat hij *Men of Mathematics* (1937) van E.T. Bell had gelezen. 'Ik vond het prachtig en werd bijvoorbeeld gegrepen

hem. De ouders voelen zich natuurlijk vereerd dat de beroemde professor dit wil doen, maar de sfeer wordt allengs ongemakkelijker als Hilbert de rond het graf geschaarde nabestaanden trakteert op een urenlang college over een foutief bewijs dat zijn student geproduceerd had, inclusief details over waar de fout precies zat en welke ideeën misschien toch ergens bruikbaar voor zijn.

In *Finding Moonshine* gooit Du Sautoy het over een andere boeg. In plaats van de geschiedenis van een beroemd probleem te beschrijven, beschrijft hij een jaar uit zijn eigen leven – beginnend op zijn veertigste verjaardag, het moment waarna, volgens een populaire legende, een wiskundige nooit meer iets écht briljants zal doen – en daarmee zijn fascinatie voor zijn vakgebied binnen de wiskunde: de studie van symmetrie. We volgen Du

een gelijkzijdige driehoek. Als u de kamer uitgaat en ik draai de driehoek een derde slag, dan kunt u, wanneer u terugkomt, niet zien dat ik dat gedaan heb. Hetzelfde geldt wanneer ik de driehoek zou spiegelen in een as die een van de zijden halverwege loodrecht doorsnijdt.

Wiskundigen zeggen nu dat deze dingen die ik kan doen met de driehoek (een derde, twee derde of een hele slag

twee draaiingen en 'niets doen'), een vierkant acht, een kubus achtenveertig en een Rubikskubus waarvan iemand uit pure frustratie alle vakjes zwart gekleurd heeft, heeft er vele triljoenen.

Du Sautoy ontwaart dan ook overall symmetrie: in muziek en architectuur, in de vorm van virussen, of in een gewoon, saai bakstenen muurtje. Wanneer we ons voorstellen dat het muurtje zich volgens

schillende aspecten van het verhaal en sleurt ons zo steeds dieper zijn wereld in. Uiteindelijk denk je als lezer niet alleen te begrijpen waar zijn onderzoek over gaat, maar ook waarom het interessant is.

Du Sautoy heeft (tegenwoordig, maar in het jaar dat hij beschrijft in zijn boek nog niet) een jaloersmakende baan: hij is hoogleraar in 'The Public Understanding of Science' in Oxford, een leerstoel eerder bekleed door, de iets bekendere, Richard Dawkins. Deel van zijn leeropdracht is het vergroten van deze *public understanding*, onder meer door middel van dit boek.

Op het eerste gezicht lijkt het vreemd om voor deze leerstoel iemand aan te trekken die zijn leven tot dan toe besteedde aan iets huiveringwekkend abstracts als zetafuncties geassocieerd met p-groepen. Du Sautoy lijkt zich hiervan bewust en laat geen gelegenheid voorbijgaan om de lezer erop te wijzen hoe symmetrie overall om ons heen aanwezig is en een belangrijke rol speelt. Zijn lijst van echte-wereld-voorbeelden is duizelingwekkend, van dieren die door middel van symmetrie laten zien over goede genen te beschikken tot muziekstukken waarin verschuivingen in tijd en toonhoogte als symmetrieën kunnen worden opgevat. Zelfs het probleem met de werkzame stof in Softenon weet hij uit te leggen in termen van de symmetrieën van een tetraeder (piramide bestaande uit vier gelijkzijdige driehoeken).

Meer echter dan zijn idee dat symmetrie 'de taal van de natuur' is, komt hier-

door het idee over dat symmetrieën een obsessie vormen voor Du Sautoy zelf. En dat is meteen ook de kracht van het boek. Door zijn persoonlijke fascinaties, vreugden en frustraties voor en over wiskunde met ons te delen, gaan wij lezers geleidelijk aan de wereld door zijn ogen bekijken. Aan het einde van het boek voelt het heel vanzelfsprekend om je leven aan symmetrie te wijden, niet zozeer omdat het overall mee te maken heeft, maar gewoon, omdat je wilt weten hoe het zit.

Vincent van der Noort is docent aan de Hogeschool Utrecht. Binnenkort verschijnt van hem bij uitgeverij Athenaeum-Polak & Van Gennep het boek *Getallen zijn je beste vrienden. Ontboezemingen van een nerd, over de mooie kanten van wiskunde.*

'Moderne wiskundigen nemen hun toevlucht tot onderwerpen die zo abstract zijn en zozeer voortbouwen op oudere wiskunde dat ze niet eerder heel intensief bestudeerd kunnen zijn.'

draaien, spiegelen in drie verschillende assen), zonder dat iemand kan zien dat er iets veranderd is, de *symmetrieën* van de driehoek zijn. Een symmetrie is dus niet zozeer een eigenschap van de driehoek als wel een *handeling*: iets wat we met de driehoek kunnen doen zonder dat iemand het doorheeft. Symmetrie wordt hiermee, in de woorden van Du Sautoy, 'van iets passiefs iets actiefs'. Een voordeel van deze definitie (naast haar vernuftige schoonheid) is dat symmetrie zich niet beperkt tot de bekende spiegelsymmetrie. Een gelijkzijdige driehoek heeft zes symmetrieën (drie spiegelingen,

hetzelfde patroon tot in het oneindige uitstrekt, kunnen we er op talloze manieren mee schuiven zonder dat een toevallige voorbijganger het verschil bemerkt.

Als je eenmaal weet wat symmetrie is, is het een kleine stap om je af te vragen of twee verschillende objecten wel of niet *dezelfde* symmetrie hebben. In de praktijk is dit niet altijd gemakkelijk vast te stellen, zoals Du Sautoy en zijn zoon in het Alhambra ontdekken. Vanuit wiskundig perspectief is de interessante vraag eerder wat het *betekent* dat twee objecten dezelfde symmetrie hebben. Du Sautoy jongleert behendig met deze ver-

Overige literatuur

- E.T. Bell. *Men of Mathematics*. Simon and Schuster. New York 1937.
- M. du Sautoy. *The Music of the Primes. Searching to Solve the Greatest Mystery in Mathematics*. HarperCollins. New York 2003.
- S. Singh. *Fermat's Last Theorem*. Fourth Estate. New York 1997.
- I. Smeets. interview met Abelprijswinnaar John Tate, terug te lezen op de onvolprezen website www.wiskundemeisjes.nl

Multatuli en de Minotaurus

Tegen dit monster, symbool voor de christelijke zeden en gewoonten van zijn tijd, nam Multatuli het hartstochtelijk op. Ten behoeve van vrouwen, want aan *De minotaurus onzer zeden* werden alleen vrouwen geofferd. En tot aansporing van vrouwen, want vrouwen moesten het monster vooral ook zelf te lijf gaan. Tijdens Multatuli's leven, maar ook nog lang nadien, zijn er vrouwen én mannen geweest die zijn ideeën daadwerkelijk als aansporing hebben gelezen. In de strijd van multatuliaanse feministen als Mina Kruseman, Jan Versluys, Titia van der Tuuk, Wilhelmina Drucker, Raden Adjeng Kartini en Carel Victor Gerritsen is menige statenbijbel en borduurnaald gesneuveld. Maar daar kwamen wel meer rechten voor en grotere autonomie van vrouwen voor in de plaats!

**DE MINOTAURUS ONZER ZEDEN.
MULTATULI ALS HERAUT VAN HET FEMIMISME**
Myriam Everard, Ulla Jansz (red.)

ISBN 978 90 5260 376 6 | € 22, 90 | 176 pagina's | reeds verschenen
Uitgegeven door Aksant (onderdeel van Amsterdam University Press)

Meer informatie en online bestellen: www.aup.nl

‘Recht: taai, taai, taai!’

Wat is een goed eerstejaarsboek?

Dit is een eerste bespreking in een nieuwe rubriek over universitaire studieboeken. door Carel Stolker

E^{EN}

eerste kennismaking met het stellige recht vergt een stellige betoogtrant. Herhaaldelijk worden rechtsvragen beantwoord met ja of nee, woorden die menig gerijpt jurist reeds lang zijn ontschoten. Relativering is een volgende stap.’ Aldus de Leidse emeritus Hans Nieuwenhuis in het voorwoord bij de negende druk van zijn *Hoofdstukken vermogensrecht*, een studieboek waarmee sinds 1973 vele duizenden jonge juristen wegwijs zijn gemaakt in de beginselen van het Nederlands burgerlijk recht. Een stellige betoogtrant – maar hebben die duizenden studenten het boek ook werkelijk gelezen?

Op internet prijst een eerstejaars-rechtenstudent het door StudentsOnly uitgebrachte uittreksel van het boek: ‘recht... taai, taai, taai, en dan dat hele boekje lezen! Pff.... Gelukkig zag ik op de site van Bol.com dit uittreksel. Perfect, heel helder en duidelijk uiteengezet. De kernpunten worden vermeld, meer heb je niet nodig. Dus hup, het tentamen in, beter kun je niet leren.’ StudentsOnly zelf informeert de studenten over het nut van uittreksels: ze bieden een goede manier om de stof nog sneller en gemakkelijker onder de knie te krijgen. In circa tien procent van het aantal boekpagina’s geven ze een ‘compleet overzicht van alles wat belangrijk is’. StudentsOnly adviseert de uittreksels wel te gebruiken samen met het boek. Maar onze rechtenstudent denkt daar anders over: ‘... meer heb je niet nodig.’

‘Studieboeken worden zelden besproken door peers en in studenten-evaluaties komen ze hooguit oppervlakkig ter sprake.’

Hoofdstukken vermogensrecht is geschreven voor eerstejaars. Als docent heb ik het altijd een prachtig studieboek gevonden. Maar waarom dan deze zuchtende student? Studieboeken, *textbooks* of *coursebooks* – bij juristen vaak *casebooks* – kennen een traditie die teruggaat op de Grieken. Maar hoe ziet een goed studieboek eruit? Deze vraag lijkt temeer relevant nu het aantal eerstejaars aan de Nederlandse universiteiten almaar toeneemt. Studieboeken krijgen echter weinig aandacht van *peers* – ze worden

zelden besproken – en in studentenevaluaties komen ze hooguit oppervlakkig ter sprake. Naar de herkomst en kwaliteit van de commerciële uittreksels, die anoniem zijn, wordt al helemaal geen onderzoek gedaan, al betekent dit niet dat ze per definitie slecht zijn. Op internet zijn ze overal te vinden; bij JoHo, SIL, StudentsOnly en op vele andere sites, niet alleen voor rechten maar bijvoorbeeld ook voor psychologie, pathologie en geschiedenis.

De digitale ontwikkelingen in het onderwijs gaan snel. Tamelijk nieuw is de komst van Wikibooks, een zusje van Wikipedia: iedereen kan meeschrijven aan het studiemateriaal – ook, of juist, studenten. Wikibooks is deel van Wikiversity, het initiatief om te komen tot ‘one grand learning community’. Het sluit aan op de ontwikkeling naar *open textbooks*. Het Massachusetts Institute of Technology (MIT) nam al in 2002 het initiatief om zich te profileren met *OpenCourseWare*: alle cursusmateriaal is vrij verkrijgbaar op het internet. Eind 2010 stonden ruim tweeduizend cursussen online.

Andere universiteiten zijn MIT gevolgd, met gratis studieboeken, uittreksels, collegeaantekeningen van studenten, video’s van colleges en werkgroepen, toetsen en proeftentamens, games zelfs. Delft scoorde in *OpenCourseWare* onlangs zelfs een derde plaats *overall* buiten de Verenigde Staten. Maar op internet zijn ook tal van *commerciële* cursussen te koop, bijvoorbeeld in de App Store voor de iPhone of iPad – zoals een app van bijna duizend dollar, met een cursus die net afgestu-

deerde Amerikaanse *law students* door het *Bar Exam* haalt. De Duitse website JuraWiki.de laat de onvoorstelbare mogelijkheden in Duitsland zien: AppsFürJuristen – alle Duitse wetten op je iPhone (sic!), en ook nog het educatieve Spiel der Juristen. Tijd dus om in *De Academische Boekengids* aandacht te besteden aan het studeren en de rol van studieboeken.

Van alle eerstejaars rechten haalt ongeveer een derde binnen twee jaar de propedeuse *niet*; zij krijgen het bindende advies te vertrekken. Deze enorme uitval is een landelijk probleem. Over de oorzaken bestaat langzamerhand wel overeenstemming; zoals vaak, gaat het om een combinatie van factoren. Er valt een onderscheid te maken tussen de *keuze* om rechten te gaan studeren, de *motivatie* om voldoende tijd en energie in de studie te steken, en de *bekwaamheden* om de rechtenstudie met succes af te ronden.

De eerste factor, de keuze, blijkt moeilijk, zeker voor 17-jarigen. Recht is geen middelbareschoolvak zoals Frans, geschiedenis of wiskunde. Veel scholieren hebben daarom een vaag beeld van de rechtenstudie. Dat geldt ook voor veel schooldecanen, die de scholieren ondersteunen in hun keuzeproces. Uit de ‘voorlichtingskunde’ blijkt verder dat jongeren niet voor een specifiek beroep kiezen, maar veeleer voor een palet aan verwante beroepsalternatieven. Bovendien blijken hun beslissingen primair te worden beïnvloed door ervaringen, geruchten en beeldvorming in de media – en pas als laatste door ‘objectieve informatie’.

HOOFDSTUKKEN VERMOGENSRECHT;
NEGENDE DRUK
door J.H. Nieuwenhuis.
Kluwer. Deventer 2010.
207 pag. € 33,-

De tweede oorzaak kan liggen in de motivatie. De motivatiebrieven van eerstejaars in Leiden geven maar weinig blijk van onzekerheid: strafrechtadvocaat, dat willen ze worden. Maar vervolgens lijkt de motivatie om te *studeren* vaak problematisch; vooral in de bachelorfase. Ze willen wel jurist *zijn*, maar het niet worden. Daarbij komt dat scholieren weten dat ‘je met rechten alle kanten op kunt’. Deze geruststellende gedachte maakt de motivatie weinig gericht; anders dan bijvoorbeeld bij de studie geneeskunde, waar bijna iedereen dokter wordt. De derde oorzaak betreft ten slotte de voor de studie benodigde bekwaamheden, zoals intelligentie en academische belangstelling. Studeren op wetenschappelijk niveau vergt analytisch vermogen; niet iedereen heeft daarvan voldoende in huis.

In evaluaties klagen studenten weliswaar zelden over het aangeboden studiemateriaal, maar wie de studieboeken

‘Ze willen wel jurist zijn, maar het niet worden.’

Tekening: Berend Vonk.

doorbladert, ziet wat er aan de hand is. Veel studenten vluchten al snel in de uittreksels, met als bijeffect dat zij zichzelf de mogelijkheid ontnemen om zélf uittreksels van de stof te maken – wat waarschijnlijk een van de meest effectieve leermethoden is. Niemand lijkt deze vlucht in de uittreksels echter erg te vinden. Docenten wéten het vaak niet eens; ze zijn in elk geval tevreden dat zij echte academische boeken voorschrijven die passen bij een wetenschappelijke opleiding. Studenten op hun beurt klagen niet omdat zij met behulp van de uittreksels het tentamen denken te kunnen halen (wat soms ook zo is). Klagen kan alleen maar leiden tot moeilijker tentamens. Zo lijkt een cultuur van wederzijdse non-interventie te ontstaan waarin wij elkaar niet lastigvallen over zoiets fundamenteels als studieboeken.

Studenten hebben wel een beetje gelijk met hun vlucht in de uittreksels. Wat aan sommige studieboeken meteen al opvalt, is de vormgeving. Eerstejaarsboeken van 400 tot 700 bladzijden, in een harde kaft, meedogenloos uitgegeven soms. Is rechten studeren leren lijden? Hoe lang houdt een student zo'n boek vol? Vijftig bladzijden, honderd? En bovendien, een studieboek léés je niet alleen, je studeert ermee. Dat vraagt om ruimte tussen de regels, een kantlijn die 'glossen' toelaat – nota bene een van de oudste en mooi-

ste vormen van rechtsgeleerdheid – een zodanige bladdikte dat met het aanstrepen van een passage niet meteen ook de tekst aan de ommezijde is gemarkeerd.

'In menig eerstejaarsboek lijkt de auteur meer bezig met zijn collega's dan met de student.'

Voor een gebrekkige vormgeving bestaat geen geldig excuus. Nogal wat studieboeken die aan het hbo worden voorgeschreven, laten zien hoe het ook kan: een omvang die ertoe uitnodigt het boek ter hand te nemen, heldere schema's die de stof met beeld ondersteunen, kopjes die structuur bieden en randschriften die het mogelijk maken iets terug te vinden. Toetsen, om de juist gelezen informatie op een andere manier nog eens te oefenen, een zorgvuldige begrippenindex, een artikelsgewijs register en een rechtspraakregister.

Rechten studeren is analytisch leren denken, leren denken in stappen, verbanden zien; daarbij helpen schema's die de student wegwijs maken in de juridische topografie. Academische eerste-

jaarsboeken kennen echter nauwelijks of geen schema's – kennelijk horen die niet thuis in een academisch milieu, maar waarom niet? Alsof in een studieboek geneeskunde bij de uitleg van de werking van het hart een pláátje van dat hart verboden zou zijn. Het recht is theorie én praktijk: hoe ziet een dagvaarding eruit, een vonnis, de oproep voor een aandeelhoudersvergadering, een akte van cessie, een wetsvoorstel?

Minstens zo problematisch in veel juridische inleidingen zijn de soms moeilijke formuleringen en lange zinnen. Als het erom gaat studenten vertrouwd te maken met de ingewikkelde zinsconstructies die zij later als afgestudeerde juristen zullen tegenkomen, dan is het gebruik daarvan misschien zinvol. Maar het verdraagt zich slecht met de plaats van het boek in het eerstejaarscurriculum (de *inleidende* functie). Let wel: het gaat er niet om dat wij onze eerstejaars rechten geen moeilijke zinnen zouden moeten voorschotelen (de *selecterende* functie). Zo geeft het Kelderluik-arrest van de Hoge Raad als een belangrijke factor voor aansprakelijkheid '... de mate van waarschijnlijkheid waarmee de niet-inachtneming van de vereiste oplettendheid en voorzichtigheid kan worden verwacht'. Het behoort alleen al tot de selecterende functie van het eerste jaar om te toetsen of studenten zo'n zin kunnen begrijpen. Maar de auteur van een eerstejaarsboek moet zich er in zijn uitleg verre van houden: wet en rechtspraak mogen moeilijk zijn, de toelichting niet. De taal van onze studieboeken is te vaak die van *handboeken*, niet geschreven om de lezer 300 of bijna 700 pagina's vast te houden, maar om iets in op te zoeken. In menig eerstejaarsboek lijkt de auteur meer bezig met zijn collega's dan met de student.

Alle begrip dus voor de student? De tegenwerpingen vanuit de academie zijn overbekend: we zijn geen middelbare school en ook geen hbo; en straks in de praktijk van het recht zullen ze ook geen schema's, korte zinnen, plaatjes, glossen of een index op de stukken tegenkomen. Integendeel: 268 ordners-Holleder, met heel ándere plaatjes. En met de taal van de praktijkjurist kunnen onze studenten maar beter zo snel mogelijk vertrouwd raken. Rechten is bovendien een studie van dikke boeken en – anders dan de Amerikaanse *law schools* – een academische studie; geen hogerberoepsonderwijs. Een academische opleiding is gericht op problematiseren, op het zoeken naar problemen bij oplossingen en niet alleen andersom, op het leren gebruiken van literatuur en theoretische onderbouwing. Studenten moeten ook leren hun docenten niet op hun woord te geloven, en dat hoe eerder hoe beter.

Wat betekenen deze tegenwerpingen voor onze eerstejaarsstudieboeken? Om deze vraag te kunnen beantwoorden, is het van belang zicht te krijgen op de functies van het eerste jaar. Die lopen uiteen van de *enthousiasmerende* functie (kijk toch eens hoe mooi het recht is!) en de *inleidende* functie (geen student Arabisch begint met 'Arabisch voor gevorderden') tot de bevestiging of ontkenning van de keuze (is dit echt wat ik wil?), oftewel de *selecterende* functie (heb ik de capacitei-

ten voor deze opleiding?). En steeds is het belangrijk de *toon te zetten*, meteen laten zien waar het in het recht om gaat, vanaf dag één; het momentum van iets nieuws.

Wie een studieboek schrijft of voorschrijft, moet zich dit alles goed voor ogen houden. Nieuwenhuis koos voor zijn boek voor de theorie van de 'geprogrammeerde instructie' – een in 1954 door de behaviorist B.F. Skinner uitgedacht concept. Geprogrammeerde instructie is een individuele onderwijsvorm waarbij (i) de leerstof in kleine, essentiële pakketjes (ook wel schakels genoemd) aan de student wordt aangeboden, waarop (ii) de student pas na het correct beantwoorden van één of meerdere vragen over het zonet gepresenteerde pakketje, (iii) een volgende schakel aangeboden krijgt. Als het antwoord niet correct is, krijgt (iv) de student bijkomende, aangepaste of meer uitgewerkte informatie, zodat hij een nieuwe poging kan doen. Na elke poging moet de student onmiddellijk een indicatie krijgen van de juistheid van zijn antwoord. De antwoorden achter in *Hoofd-*

'Wij vallen elkaar niet lastig over zoiets fundamenteels als studieboeken.'

stukken vermogensrecht zijn inderdaad stellig: veelal 'ja' of 'neen'. Bewust is daaraan geen uitleg toegevoegd: bij een onjuist antwoord zijn studenten gedwongen terug te keren naar de passage die ze niet hebben begrepen. Het is daarmee een boek met een sterk didactisch concept, ook al lijkt de geprogrammeerde instructie in onze tijd niet meer zo populair als in de jaren zeventig.

Samenvattend gaat het bij een goed eerstejaarsboek dus om een weloverwogen didactische opzet, om samenhang met het totaal van het onderwijs, om vorm, taal, inhoud, inspiratie en om het relativeringsvermogen van de auteur. Dat alles is eens temeer van belang nu de rechtenopleiding in hoge mate een 'zelfstudie' is; wij verwachten van onze studenten dat zij voor ongeveer driekwart van de tijd op eigen gelegenheid studeren. Voor studenten in Oxford of Cambridge komt het minder aan op de didactische kwaliteit van hun studieboeken. Ze brengen in *tutorials* dagelijks enkele uren door met hun docent. Wie daarentegen in het eerste jaar samen met nog 700 studenten voor een flink stuk alléén op pad wordt gestuurd, moet betrouwbare routekaarten meekrijgen. Menig hbo-boek slaagt daar beter in. Eerst maximaal faciliteren, dan streng toetsen.

Het is echter niet alleen de vraag hoe we met studenten het beste in geschreven vorm kunnen communiceren en welke didactische concepten daarbij passen. Daar komt nog iets bij. Binnen de academie bestaat ook maar weinig systematische feedback op de literatuur die wij voorschrijven. Dat staat in schril contrast met het typisch wetenschappelijke werk. Mijn veronderstelling is dat stu-

A B
ATHENAEUM BOEKHANDEL

WWW.ATHENAEUM.NL

Neil MacGregor
A History of the World in 100 Objects.
 707 blz. - Gebonden - € 36,70
 This book travels back in time and across the globe, to see how we humans have shaped our world and been shaped by it over the past two million years. The story is told exclusively through the things that humans have made – all sorts of things, carefully designed and then either admired and preserved or used, broken and thrown away.

Jennifer Homans
Apollo's Angels
A History of Ballet
 643 blz. - Gebonden - € 35,75
 Homans shows how and why 'the steps' were never just the steps: they were a set of beliefs and a way of life. She takes the reader into the lives of dancers and traces the formal evolution of technique, choreography and performance.

Uw academische boekhandel dag en nacht bereikbaar. Talloze artikelen, recensies, interviews, voorpublicaties, cultuuragenda. En een webwinkel met vele titels direct uit voorraad leverbaar! Ga snel naar:

WWW.ATHENAEUM.NL

SPUI 14-16 AMSTERDAM (020-5141460)

GEDEMPTE OUDE GRACHT 70 HAARLEM (023-5318755)

denten noch docenten veel belang hebben bij die feedback (de cultuur van non-interventie). Voor zover ik weet, is geen van de uitgevers van de boeken die aan Nederlandse faculteiten worden voorgeschreven zelf actief in het *systematisch* organiseren van feedback. De uitgevers van academische studieboeken hebben hun wortels in wetenschappelijke uitgaven; ze zijn niet gewend om met auteurs in gesprek te gaan over vormgeving of opzet – laat staan over de inhoud van hun (studie)boeken.

Bij de zogenoemde educatieve uitgeverijen is dat anders. Juist de geringe fysieke afstand tussen de auteur (de docent) en zijn lezers (de studenten) biedt kansen. Feedback kan gemakkelijk worden georganiseerd. Zo kunnen we van Google leren: maak van je klanten je compagnons en gun ze invloed op de ontwikkeling van je product. Studieboeken/materialen als een gezamenlijke onderneming van docenten en studenten. Studenten van de TU Delft hebben bijvoorbeeld een 'Scholierenlab' ingericht waarin

zij scholieren helpen zich te kwalificeren voor een studie in Delft. De website vermeldt wat wij al konden vermoeden: 'Uit de jaarlijkse online-enquête blijkt dat de scholieren de werkwijze van het forum

---

'Niemand lijkt de vlucht in de uittreksels erg te vinden – docenten wéten het vaak niet eens.'

bijzonder waarderen. Opvallend is dat zij de informatie van studenten een hogere waardering geven dan de antwoorden van stafleden of docenten. Waarschijnlijk heeft dit te maken met het feit dat de studenten dicht bij de doelgroep staan. Zij weten vaak meer van hun cultuur en van het lesmateriaal dan de docenten die al langer geen band meer hebben met het

voortgezet onderwijs. Deze TU-studenten zijn jong en snel; scholieren beschouwen ze als een van hen.'

Erg? Allerm minst! De rol van de docent zal niet verdwijnen maar veranderen. Docenten én studenten krijgen in deze ontwikkeling een gezamenlijke verantwoordelijkheid voor opleiden. Wikibooks en Wikiversity beogen via *open content textbooks* kosteloze, complete, foutenvrije en didactisch verantwoorde leereenheden beschikbaar te stellen voor studie, instructie en naslag. Iedereen die dat wil, kan bijdragen aan de inhoud. In deze ontwikkeling kunnen uittreksels – vaak niet meer dan ingedikte soep – een rol spelen. Deze notie van gezamenlijke verantwoordelijkheid geeft een nieuwe aanvulling op het aloude begrip 'academische gemeenschap': auteurs, docenten en studenten samen. Het ontwerpen van onderwijs kan steeds meer teamwerk worden.

Het schrijven van een studieboek behoort tot de belangrijkste arbeid die aan een universiteit wordt verricht. Maar zo wordt dat niet gezien. Integendeel. Het

lijkt een 'nevenwerkzaamheid', die onder collega's maar weinig waardering krijgt. Wat is een goed *academisch* studieboek en waarin onderscheidt dit zich van een niet-academisch boek? En, waar gaan we heen: het boek van één individuele rasdocent, *aus einem Guss* (zoals dat van Nieuwenhuis), boeken die van niemand zijn (Wiki, uittreksels), readers met vooral overgenomen tekstpassages (*casebooks*), het format van de nieuwe media (iPhone, iPad en Android)? Is er nog een rol voor een *taai* boek in het eerste jaar? En wanneer zet de student dan toch de stap naar 'het echte werk'? Zulke vragen zijn te belangrijk om buiten beschouwing te blijven.

Carel Stolker is decaan van de Faculteit der Rechtsgeleerdheid van de Universiteit Leiden en redacteur van de ABG. Dit essay is een bewerking van een uitvoeriger bijdrage die verscheen in Ex libris Hans Nieuwenhuis (Kluwer, 2009).

Afscheid van Peking

Hoe China zijn eigen verleden afbreekt

In de Yuanmingyuan, de ruïnes van het Oude Zomerpaleis, betreurt China de verwoesting door Britse en Franse troepen in de negentiende eeuw. Maar intussen valt het traditionele Beijing ten prooi aan de sloophamer. De stad wordt een podium voor westerse 'hyperarchitectuur'. door Thijs Weststeijn

de rand van Beijing staan de resten van een Chinees Versailles. De jezuïet Giuseppe Castiglione bouwde het in de vroege achttiende eeuw voor de keizer, compleet met klassieke pilasters, Franse fontein en een doolhof. Tegenwoordig zijn de ruïnes, de zogenaamde Yuanmingyuan, een trekpleister voor Chinese toeristen. De staat verkondigt er bovendien het belang van materieel erfgoed. Naast omgevallen kapitelen hangen foto's van communistische jongeren die porselein repareren.

De bezoekers zijn niet onbevooroordeeld. Elke Chinees hier kent de schuldigen: de Engelse en Franse koloniale legers. De geweldenaar Lord Elgin (die ook de Griekse Akropolis plunderde) beval in 1860 de brandschatting van meer dan vierduizend paviljoens, inclusief keizerlijke bibliotheek en kunstcollectie. Toeristen krijgen nu geschiedenisles. Een film toont besnorde Britse soldaten die hun sigaren aansteken met kalligrafie en zwarten in Frans uniform die grijnzend vazen stukslaan. Een bijschrift citeert Victor Hugo: 'Voor ons [Europeanen] zijn de Chinezen barbaren, maar zie wat de beschaving de barbaren aandoet!'

Weinig plekken in Beijing geven blijk van zoveel historische ironie. Niet alleen moeten een westerse architect en dichter Chinees leed symboliseren. Opvallender nog is de aanwezigheid van de Stichting voor de Bescherming van Cultuurerfgoed. Terwijl deze verhaal doet, slopen elders in de hoofdstad tientallen bulldozers de laatste resten oud Beijing. Het afgelopen

decennium vormt een hoogtepunt in een honderdjarige ontwikkeling waarin westerse moderniteit plaatselijk erfgoed verdringt, van Marx tot McDonald's. De autoriteiten steunen tegenwoordig de kaalslag.

De rode draad van kolonialistische plundering naar de Culturele Revolutie en het heden is het onderwerp van Jasper Beckers magistrale *City of Heavenly Tranquillity. Beijing in the History of China*. Ogend als een geschiedenis van de Chinese hoofdstad van keizer Koeblai Khan tot de Olympische Spelen van 2008, beklaagt dit boek in werkelijkheid de teloorgang van het oude centrum. De Beijingse stadsvilla's maken plaats voor *high-rise* prestigeprojecten, Italiaanse modehuizen, Franse megasupermarkten en Kentucky Fried Chicken. De auteur, doorgewinterd journalist in China en niet gewend een blad voor de mond te nemen, had daarom aanvankelijk als titel *A Farewell to Peking*.

Becker zocht contact met bejaarde dichters en kunsthistorici, een nazaat van keizer Pu Yi, de laatste levende eunuch, getuigen van de Culturele Revolutie, moslims, Mantsjoes en mahjongspelers. Hij praatte vooral met inwoners van de zogeheten hutongs, karakteristieke Beijingse wijken van laagbouw rond binnenplaat-

CITY OF HEAVENLY TRANQUILLITY. BEIJING IN THE HISTORY OF CHINA door Jasper Becker. Penguin Books. Londen 2008. 371 pag. € 17,10

sen. Tot de jaren tachtig bestond de hoofdstad grotendeels uit ongeveer zeventuizend hutongs. In 2005 waren er nog maar duizend en plande de regering om vier miljoen inwoners naar voorsteden te ver-

---

'De huidige stadsvernieuwing is ingrijpender dan de Culturele Revolutie.'

plaatsen. Beijing, dat ontkwam aan de oorlogen die Japan en de Korea's hard troffen, heeft een eigen weg afgelegd om begin eenentwintigste eeuw ten prooi te vallen aan modernistische 'wederopbouw'.

Toen Mao's leger van boeren binnentrok, erfde het een onbeschadigde stad waarin de schaarse nieuwbouw omzichtig traditionele elementen incorporeerde. Vooruitgangdenken van westerse snit

bracht hierin verandering. De Rode Gardisten voerden de strijd tegen 'kleinburgerlijke versiersels' tot 'extremen waar de [Europese] auteurs van de architectuurmanifesten van de jaren '20 slechts van konden dromen', stelt Becker. Schilderijen werden overgesaust en beeldhouwwerk werd gesloopt. Sovjetstadsplanners lieten een kopie van Moskous Rode Plein aanleggen. 'Weinig voorbeelden in de geschiedenis zijn te vergelijken met de wens van China om de eigen cultuur te vervangen door een andere.' Tot in de jaren tachtig bepleitte de Partij de afschaffing van eetstokjes en het Chinese schrift. Daarbij impliceert de auteur een historisch continuüm – was het niet de eerste keizer, Qin Shi Huangdi, die tweeduizend jaar geleden alle sporen van oudere culturen uitwiste?

Het boek is bijzonder welsprekend over de uitverkoop van de kunstschaten van China, een handel die pas eind jaren negentig opdroogde. Al vanaf 1912 betreunde de Chinese Republiek de last van een eeuwenoude stervende beschaving en omhelsde ze moderne kunst en techniek. Buitenlandse verzamelaars verkregen antiquiteiten tegen bodemprijzen. Becker concludeert, 'in het licht van wat zou gebeuren tijdens de Culturele Revolutie

(1966-76), mag dit als gelukkige omstandigheid worden beschouwd'.

China's recente economische inhaalslag heeft deze ontwikkeling slechts versneld. Wat de Gardisten niet hadden vernietigd, lag ongeïventariseerd in plaatselijke musea. Toen eind jaren zeventig contanten nodig waren voor cement en staal, liet het ministerie van Handel clandestien westerlingen toe tot

De ruïnes van Yuanmingyuan zijn tegenwoordig een trekpleister voor toeristen.

de kunstdepots – de prijs werd per kilo bepaald. Deze bedrijvigheid leidde ook op het platteland tot nieuwe plunderingen. Tegen de tijd dat de Chinese economie echt warm liep, in de jaren negentig, waren er nauwelijks meer originele stukken op de markt. Daarentegen bezitten de Verenigde Staten enkele van de beste collecties Sinica ter wereld. Becker: ‘China was ontdaan van vijfduizend jaar kunst, slechts gebouwen waren over, gestript van de objecten die elke tempel, ieder paleis of huis hun onvervangbare patina geven.’ Inmiddels moeten de gebouwen zelf het ontgelden.

Beckers boek verleent een hoofdrol aan Liang Sicheng, de eerste Chinese architectuurhistoricus. Vóór de twintigste eeuw waren Europese en Aziatische critici het eens dat slechts de schilderkunst van China onderzoek verdiende. Alleen

den regeringscentrum met sfeervolle historische architectuur. Aanvankelijk hielden de communisten Liang de hand boven het hoofd als internationale representant van een weldenkend China. Toch werden zijn aanbevelingen, die voorzagen in het hergebruik van de stadsmuren als park, niet gehoord. In 1950 begon de afbraak van deze feodale relictten. De Grote Sprong Voorwaarts (1958) beoogde zelfs het slopen van de Verboden Stad; uiteindelijk voorkwam geldgebrek Mao's meest destructieve project.

Een veelzeggende foto toont Liang met de Zwitserse architect Le Corbusier en de Braziliaan Oscar Niemeyer bij een model voor het hoofdgebouw van de Verenigde Naties. Liang, die een eigen voorstel had gebaseerd op zijn kennis van traditionele Chinese architectuur, glimlacht bereidwillig; Le Corbusiers grijns is eerder schamper. Natuurlijk zouden de grote

‘Le Corbusiers droom van “een maatschappij van slechts ingenieurs, zonder architecten” is in Beijing verwezenlijkt.’

de Zweedse dilettant Osvald Sirén bestuurde Chinese bouwkunst. Liang, zoon van een communistische hervormer en zelf opgeleid in de Verenigde Staten, zag een *Geschiedenis van de Chinese architectuur* als levenswerk. Hij reconstrueerde een 3500-jarige expertise die niet onderdeel voor de Romeinen. Als welbewust wereldvreemde wetenschapper inventariseerde Liang tijdens de oorlog historische locaties, inclusief plaatsen in het vijandige Japan die de Amerikanen niet mochten bombarderen. Voor Beijing zag hij Washington DC als model: een beschei-

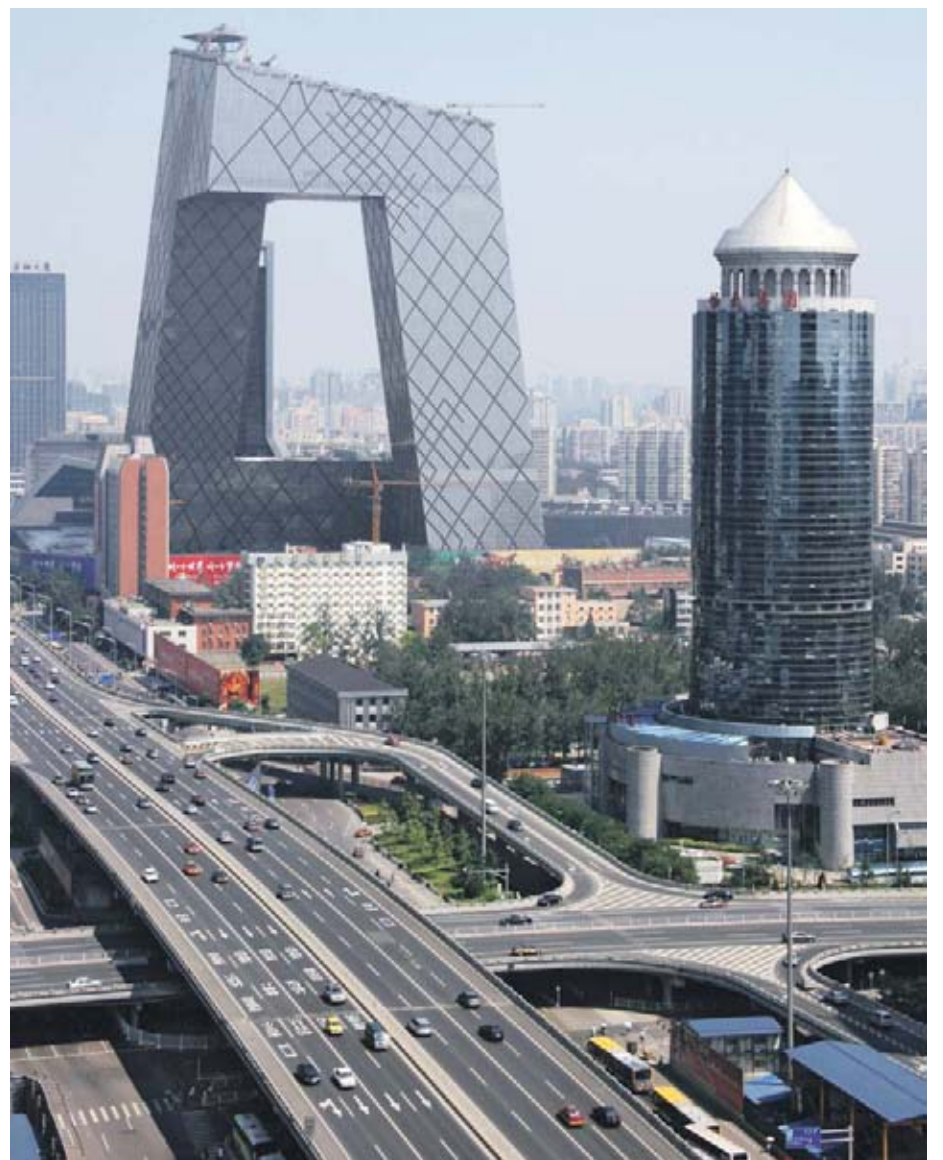
geometrische blokken van de Zwitser worden gebouwd. ‘Terugblikkend’, meent Becker, ‘voorafschaduwde Le Corbusiers overwinning op Liang diens uiteindelijke nederlaag in de schepping van het nieuwe Beijing’. Hij verwijst naar Le Corbusiers beruchte plan voor Parijs als Stralende Stad van de Toekomst: alle neoklassieke laagbouw was er vervangen door betonnen torens langs autowegen. ‘Het nieuwe Beijing is een poging om Le Corbusiers dromen te realiseren. De historische stad ... maakt plaats voor *high-rise*, uittorend boven de pogingen van voet-

gangers om meerbaanssnelwegen over te steken.’

Le Corbusiers droom van ‘een maatschappij van slechts ingenieurs, zonder

architecten’ is in Beijing verwezenlijkt. De partijfunctionarissen op het hoogste niveau hebben geen achtergrond in geesteswetenschap of recht: Jiang Zemin, president tot 2003, was elektrotechnicus. De huidige president, Hu Jintao, studeerde waterkrachttechniek. Eind jaren zestig heeft hij bovendien vrijwel zeker meegewerkt met de Rode Gardisten. Becker ziet deze generatie, voor wie de moord op leraren een gegeven is en van wie weinigen hebben gestudeerd in het buitenland, als een generatie ‘op drift... zonder stevige wortels in ofwel de Chinese ofwel de westerse cultuur’. Sinds technologie de rol van de klassieke Chinese humaniora heeft overgenomen, is het materiële erfgoed vogelvrij. Becker constateert dat de huidige stadsvernieuwing ingrijpender is dan de Culturele Revolutie: waar de laatste focuste op persoonlijke eigendommen, moeten nu hele binnensteden het ontgelden.

Het is daarom onbegrijpelijk, vindt Becker, dat geen van de westerse architecten voor wie Beijing de laatste decennia een podium vormt, zich over de situatie heeft uitgesproken. Kopstukken als de Brit Norman Foster, de Irakese Zaha Hadid en, niet ten leste, de Nederlander Rem Koolhaas wonnen belangrijke opdrachten in de aanloop naar de Olympische Spelen. Er kwam echter geen enkel internationaal protest tegen de massale afbraak – in tegenstelling tot, bijvoorbeeld, de westerse verontwaardiging toen de Taliban de Boeddhabeelden van Bamiyan opbliezen. ‘Nu prezen de hogepriesters van de internationale moderniteit, zoals [de Franse architect] Paul Andreu

Het zakendistrict van Beijing, met links het hoofdkantoor van de CCTV (Chinese televisie), een ontwerp van Rem Koolhaas.

Een hutong, een van de karakteristieke Beijingse wijken van laagbouw rond binnenplaatsen.

en Rem Koolhaas, de Chinese leiders als progressief.' De auteur klaagt deze Europeanen aan als willige propagandisten van de dictatuur. Koolhaas verwelkomt zelfs expliciet de Chinese mogelijkheden om onscrupuleuze 'hyperarchitectuur' uit de grond te stampen.

Beckers sympathieke betoog getuigt van betrokkenheid ter plaatse en nodigt niet uit tot kleingeestig commentaar. Het zou gratis zijn om hem te veroordelen als moderne 'orientalist', erfgenaam van de besnorde Britten uit 1860: een cultuur-imperialist die de Chinezen verwijt hun eigen kunst niet te begrijpen. Toch verdient zijn klaagzang een genuanceerde vergelijking met de Europese situatie. Immers, iedere toerist zal met Becker de sloop van de Beijingse omwalling betreuren – maar geldt niet voor alle grote westerse steden dat stadsmuren hebben plaatsgemaakt voor ringwegen (Rome, Istanboel en Quebec uitgezonderd)? De Chinese hoofdstad kan nauwelijks wor-

den verweten hier infrastructuur boven charme te verkiezen.

Een tweede opmerking betreft de hutongs. Hun belabberde hygiënische omstandigheden en inbeslagname van stedelijke ruimte maken dat genoeg bewoners uitkijken naar verhuizing – niet anders dan de naoorlogse Amsterdammers die zelf kozen voor Almere. De campagne van betrokken Chinese intellectuelen om 'Oud Beijing' te behouden als levende stad zien sommige inwoners als neerbuigend. 'Is dit soms een dieren-tuin?' luidt recent commentaar op een internetforum.

Ten derde negeert Becker een onderscheid in de westerse en Chinese omgang met historische architectuur. Waar Europese monumentenzorg het materiaal vooropstelt – originele onderdelen worden gehandhaafd en hergebruikt – is in China locatie essentieel. In vrijwel alle Beijingse tempels is de oorspronkelijke houtconstructie herbouwd in gewapend beton. Zelfs de Verboden Stad

bevat weinig dat meer dan honderd jaar teruggaat.

Vandaar dat Beijingers niet altijd klagen wanneer hutongs plaatsmaken voor glanzende façades die vagelijk naar de Qing-dynastie verwijzen. Dit is niet per se rücksichtslose destructie: oude bomen op het terrein worden immers vaak omzichtig gehandhaafd. Wanneer de Chinese stadsvernieuwers in één adem spreken over 'sloop' en 'reconstructie', refereren ze dus feitelijk aan een Chinese restauratiepraktijk. Deze observatie neemt overigens Beckers belangrijkste bezwaar niet weg: veel oude stedelingen worden tegen hun zin elders gehuisvest. Partijfunctionarissen en buitenlanders betrekken vervolgens de meest prestigieuze monumenten.

De exodus van oorspronkelijke bewoners heeft daarbij een opmerkelijk neven-effect. De recente ontwikkelingen hebben *gentrification* niet in de weg gestaan: aarzelend vestigen hippe galeriën, restaurants en kleine modezaken zich in de

laatste onwelriekende straatjes van het 'oude' Beijing. China's kenmerkende snelle ontwikkeling heeft dus niet stilgestaan sinds Beckers analyse. Dit blijkt ook uit het openlijke debat. In 2009 wist een burgerinitiatief Liang Sichengs huis voor afbraak te behoeden. In augustus jongstleden ontstak luid publiek verzet toen bleek dat na de hoofdstad en Shanghai, nu Guangzhou (Kanton) aan bod is om de stap naar moderniteit te zetten, de thuisstad van de meeste Chinese Nederlanders. Het oude stadscentrum wordt hierbij zodanig gereconstrueerd dat 50.000 hectare bouwterrein vrijkomt. Een half miljoen mensen krijgen een andere woning.

'Tot in de jaren tachtig bepleitte de Partij de afschaffing van eetstokjes en het Chinese schrift.'

Nu het Olympisch enthousiasme is geluwd, worden de culturele baten van stadsvernieuwing opgemaakt. Ook binnen de Partij klinkt kritiek. Het hoofd van het Staatsbureau voor Cultureel Erfgoed, Shan Jixiang, betoogde recentelijk op internet dat de 'herbouw' van steden nationaal erfgoed bedreigt. Zelfs de staatscourant *China Daily* meet de kwestie breed uit. Het redactiecommentaar van 14 augustus was ondubbelzinnig: 'Vervanging van oude structuren door hoogbouw op centrale locaties is de gemakkelijkste manier geworden voor lokale bestuurders om geld te verdienen. Helaas is het ook de snelste manier om geschiedenis en identiteit van een stad te vernietigen.'

De krant verzweeg echter dat de gevechten tussen bewoners en politie met traan-gas moesten worden beslist en dat het hier ging om de aanloop naar de Aziatische Spelen, een prestigeproject dat opnieuw zou prevaleren boven bouwvoorschriften en individuele bewoners. Het valt te bezien of Beijing een les heeft geleerd die andere steden bespaard zal blijven.

Thijs Weststeijn is kunsthistoricus aan de Universiteit van Amsterdam.

Overige literatuur

- Liang Sicheng. *Zhong guo jian zhu shi* [Geschiedenis van de Chinese architectuur]. Baihua Literature and Art Publishing House. Tianjin 2005.
- Liang Sicheng. (ed. Wilma Fairbank.) *A Pictorial History of Chinese Architecture. A Study of the Development of its Structural System and the Evolution of its Types*. MIT Press. Cambridge, Mass. 1984.
- Voor recente burgerinitiatieven gericht op Chinese monumentenzorg zie <http://en.bjchp.org/> (Engels-talig).

Een spiegel van een harteloze wereld

Psychologische en sociologische visies op opvoeding en gezin

De eisen die gesteld worden aan de opvoeding zijn legio, maar helaas vaag gedefinieerd. Ouders leven met een voortdurende angst steken te laten vallen en schakelen hulp in van opvoedingsdeskundigen en ontwikkelingspsychologen. Zijn ze hier inmiddels wijzer van geworden? door Lies Wesseling

I

N de loop van de twintigste eeuw hebben psychologische experts de opvoedingsadvisering overgenomen van ervaringsdeskundigen. Familieleden, burens en morele autoriteiten (dominees, priesters) verloren hun zeggenschap op dit terrein. Het startsein voor deze machtsverschuiving werd gelost door pioniers van de psychologie als Stanley Hall, Arnold Gesell en John Watson aan het begin van die eeuw. Van een echte wisseling van de wacht was echter pas sprake vanaf de jaren vijftig, toen de opvoedkundige adviezen van Benjamin Spock, John Bowlby en Penelope Leach een groot middenklassepubliek bereikten.

‘Met de verspreiding van de pil werd het ouderschap een *lifestyle option*, te vergelijken met andere tijd- en geldverslindende hobby’s.’

Natuurlijk hadden de experts hun succes niet alleen te danken aan overtuigingskracht. De psychologiserende benadering van de opvoeding paste goed in de individualistische, meritocratische welvaartsmaatschappij die na de Tweede Wereldoorlog haar beslag zou krijgen. Doordat werknemers steeds vaker moesten verhuizen om zichzelf te kunnen handhaven op een snel veranderende arbeidsmarkt konden ze niet gemakkelijk terugvallen op de ondersteuning van familie en burens. Daar kwam bij dat de opvoedkundige inzichten en trends elkaar dermate vlug opvolgden dat de eigen ouders niet langer als bronnen van opvoedkundige inzichten konden gelden. Bovendien werd met de verspreiding van de pil het ouderschap een vrije keuze, of liever: een *lifestyle option*, te vergelijken met andere tijd- en geldverslindende hobby’s, zoals zeezeilen of bergbeklimmen. Omdat we deze hobby’s zelf kiezen, moeten we volgens een wijdverbreid liberaal perspectief ook zelf voor de kosten ervan opdraaien. De maatschappij draagt geen verantwoordelijkheid in deze.

Juist in een liberale samenleving komt ontwikkelingspsychologische expertise goed van pas. Zoals de Britse wetenschapsocioloog Nikolas Rose heeft betoogd, vertaalt de psychologische blik alle problemen in individuele problemen die door het individu aangepakt moeten wor-

Door de ‘kindgerichtheid’ van de ontwikkelingspsychologie raakten ouders als onderzoeksobject enigszins uit beeld.

den; psychologen vertellen ons hoe. Dit in tegenstelling tot de sociologische blik, die de gedragingen en keuzes van individuen opvat als sociaal bepaald. Inmiddels hebben ouders de gewoonte ontwikkeld om in geval van opvoedkundige dilemma’s te rade te gaan bij psychologische deskundigen, die hun expertise verspreiden via consultatiebureaus, opvoedingsondersteuningsprogramma’s, schoolbegeleidingsdiensten, naslagwerken en publicaties via alle beschikbare media, inclusief het internet. Deskundigheid is dus altijd bij de hand.

Over de manier waarop ouders deze ontwikkelingspsychologische adviezen vertalen in pedagogisch handelen weten we nog maar weinig. Door de ‘kindgerichtheid’ van de ontwikkelingspsychologie raakten ouders als onderzoeksobject enigszins uit beeld. De afgelopen jaren verschijnen echter steeds meer (populair)wetenschappelijke, sociologische studies die de invloed van de psychologisering van de opvoeding op ouders onderzoeken

door hen in een maatschappelijk verband te plaatsen. De uitkomsten geven aanleiding tot zorg.

Journaliste Kaat Schaubroeck, die voor haar boek *Een verpletterend gevoel van verantwoordelijkheid* 36 ouders interviewde, concludeert dat opvoedkundigen ouders opzadelen met het verlamme gevoel dat ze altijd en eeuwig tekortschieten. Daarvoor noemt zij een aantal oorzaken.

‘Ouders krijgen het idee opgedrongen dat ze hun kinderen kunnen maken of breken.’

Ten eerste poneren deskundigen een direct causaal verband tussen de opvoedkundige keuzes van ouders en het fysieke en mentale welbevinden van hun kinderen, waarbij vaak ingrijpende langetermijngevolgen worden toegeschreven aan relatief beperkte ingrepen – zoals de keuze voor flesvoeding in plaats van

EEN VERPLETTEREND GEVOEL VAN VERANTWOORDELIJKHEID. WAAROM OUDERS ZICH ALTIJD SCHULDIG VOELEN

door Kaat Schaubroeck.

De Geus. Breda 2010.

288 pag. € 18,90

PARENTING OUT OF CONTROL. ANXIOUS PARENTS IN UNCERTAIN TIMES

door Margaret K. Nelson.

New York University Press.

New York/Londen 2010.

257 pag. € 27,85

borstvoeding. Ten tweede veranderen de opvoedkundige inzichten pijlsnel. Niet alleen verwerpt de nieuwe generatie deskundigen het paradigma van haar voorgangers, soms duurt het slechts enkele maanden voordat een bevinding door het volgende onderzoek alweer wordt ontkracht. Dat maakt de afnemers van adviezen onzeker, waardoor ze juist geneigd zijn weer een andere deskundige te raadplegen. Zo werkt de adviesindustrie als een zichzelf reproducerend systeem. Ten slotte worden opvoedingsdoelen steeds hoger opgeschroefd. Waar je vroeger nog tevreden kon zijn als je in ‘bed, brood en bad’ kon voorzien, moet de ouder van nu zich tevens bewijzen als *personal coach*, therapeut, hulpleerkracht, huiswerkbegeleider, media-expert, entertainer, speelkameraad enzovoorts.

Ouders krijgen al met al het idee opgedrongen dat ze hun kinderen kunnen maken of breken: de beruchte ‘nurture assumption’ die de Amerikaanse psychologe Judith Rich Harris al enige jaren geleden doorprikte. De door Schaubroeck opgetekende ervaringsverhalen vestigen juist de aandacht op de tragische dimensie van het ouderschap, dat wil zeggen op de factoren waarover ouders nauwelijks invloed kunnen uitoefenen: ziekte, reor-

ganisaties, werkloosheid, en dit alles te midden van een uiterst opdringerige commercie die kinderen een hausse aan nutteloze, zo niet schadelijke producten opdringt.

Volgens de auteur reikt de veronderstelde ouderlijke almacht nooit zo ver dat ze alle euvels en tekortkomingen van de

*Jouw lichaam gestrekt. Geketend, maar zwevend
boven de vijver waar moeders verstrooid
een luier loslaten die wolkt in het water
hier drijft op wolken jouw hoofd.*

*Jouw lichaam, gestrekt. Zo werd het gevonden
aangespoeld in een hoek van de tijd
doorzichtig en glanzend, je jurk was vergaan
en je keel onwerkelijk rood.*

*Wie lieten jou zinken in de rivier?
Stof moest je worden, eerst je gezicht
dan je vingers, ten slotte je haar
naar de bodem, dwarrelend aas*

*totdat je terugkwam, stroomopwaarts getrokken:
een reis naar de stad op de rug van een vis.
Je zwaaide, zegt men – er vielen veel sterren
je handen leken verlicht.*

Renée van Riessen (1954) is dichter en doceert filosofie aan de Protestantse Theologische Universiteit (universitair docent) en aan de Universiteit Leiden (bijzonder hoogleraar Christelijke Filosofie, sinds 1 januari 2011). Bij Uitgeverij Prometheus/Bert Bakker verschenen van haar hand vier dichtbundels; de laatste, *Krekels in de keuken*, kwam uit in 2008.

¹ Fiere Margriet is een heilige, afkomstig uit de stad Leuven, waar ze de beschermvrouwe is van de martelaren en het horecapersoneel. Het beeld waarover het gedicht spreekt, is gemaakt door Willy Meysmans en staat op de Muntstraat, hoek Tiensestraat in Leuven.

omringende *heartless world* zou kunnen compenseren met een paradijselijke thuishaven. Het is bijvoorbeeld lastig om kinderen te leren dat ze eerlijk moeten zijn als ze uit de media oppikken dat goedbetaalde bankemployeés nietsvermoedende burgers een oor aannaaien en daarmee nog ongestraft wegkomen ook.

Waar Schaubroeck vooral de gevoelswereld van de hedendaagse ouder ver kent, richten anderen de blik op veranderingen in het opvoedkundig gedrag. Diverse sociologen lijken het eens te zijn dat er sprake is van een significante verschuiving in het pedagogisch handelen. Dat blijkt onder meer uit de introductie van neologismen als *helicopter parenting* (ouders die boven hun kinderen blijven rondcirkelen om ze te surveilleren), *hyperparenting* (ouders die hun kinderen overstimuleren door elke minuut in hun agenda te vullen met educatieve activiteiten), *paranoid parenting* (ouders die handelen uit angst voor de vele risico's en gevaren die hun kinderen zouden bedreigen) en *Parenting out of Control*, zoals de titel luidt van een vorig jaar verschenen publicatie van de Amerikaanse socioloog Margaret Nelson.

Nelsons boek vormt een welkome aanvulling op de literatuur omdat de auteur het opvoedkundig gedrag van ouders van middelbare scholieren en studenten onder de loep neemt – meestal richt het onderzoek naar ouderschap zich op ouders van (zeer) jonge kinderen. Deze studie is bovendien innovatief doordat Nelson de klassengebondenheid van verschillende opvoedkundige stijlen onder-

zoekt. Op grond van interviews met 93 ouders uit verschillende regionen van de Amerikaanse samenleving trekt de auteur een scherpe grens tussen de *professional middle class* (academische graad hoger dan BA) en de *middle class/working class* (ten hoogste BA). Het *hyperparenting* is volgens Nelson voorbehouden aan de hogere middenklasse; de opvoedkundige stijl van de lageropgeleiden kenmerkt zich door *parenting with limits*.

Ouders uit de eerste groep zoeken emotionele voldoening in een intieme band met hun kinderen. Zodoende oefenen ze eerder invloed uit via subtiele, niet-aflatende beïnvloeding dan via openlijke gezagsuitoefening. Deze stijl kent geen vaste, expliciete regels, wel constante onderhandeling en voortdurend overleg. Verder stellen 'helikopterouders' hun kinderen graag bloot aan een breed scala van buitenschoolse activiteiten die hun artistieke en sportieve talenten moeten ontplooiën, terwijl ze tevens de vorderingen op school nauwlettend monitoren en ondersteunen. Deze ouders zijn buitengewoon kieskeurig in de schoolkeuze en richten zich op toegang tot elitescholen en -universiteiten. Bovendien hebben ze zeer hoge, maar vaag gedefinieerde verwachtingen van hun kinderen. Ze ambiëren niet zozeer een specifieke carrière voor hun kinderen, maar hopen wel dat zij zich vol passie zullen wijden aan hun toekomstige beroep en dat zij zowel op persoonlijk als op maatschappelijk vlak gelukkig zullen worden.

Het neveneffect van deze hoge maar weinig concrete normen is dat het eindpunt waarop de opvoeding voltooid mag

heten niet kan worden vastgelegd. Er wordt ook nog heel wat rondgecirkeld boven en overlegd met studerende 'kinderen'. De ouderlijke zorg en verantwoordelijkheid kent geen grenzen meer. Deze stijl van opvoeden verschilt op cruciale punten van het *parenting with limits*, dat kinderen wel degelijk duidelijke regels oplegt zonder deze eindeloos ter discussie te stellen, en waarin de opvoeding voltooid wordt geacht wanneer het nageslacht toegang heeft gekregen tot het tertiair onderwijs.

‘Opvoedkundigen zadelen ouders op met het verlamme gevoel dat ze altijd en eeuwig tekortschieten.’

Parenting out of control is een veelzeggende woordspeling. Deze manier van opvoeden wordt ingegeven door het verlangen intensief en langdurig invloed uit te oefenen op het nageslacht, maar dreigt juist door zijn onbegrensde karakter de controle te verliezen. Het mag duidelijk zijn dat deze vorm van opvoeden buitengewoon arbeidsintensief is en bovendien veel geld vergt. Opmerkelijk genoeg leggen juist de ouders die tevens veeleisende, verantwoordelijke maatschappelijke functies vervullen zichzelf deze norm op. Ook in dit opzicht dreigt het opvoeden voorbij de menselijke maat te schieten en dus 'out of control' te raken.

Deze constatering roept onvermijdelijk de vraag op wat de gevolgen zullen

zijn van dit controleverlies en waarom uitgerekend drukbezette, hoogopgeleide ouders het zichzelf zo moeilijk maken. Nelson is als sociologe verfrissend vrij van het *parent bashing* en *mother blaming* dat de populairwetenschappelijke ontwikkelingspsychologie zo ontsiert. Vanuit sociologisch perspectief zijn individuele gedragingen doorgaans logische reacties op maatschappelijke ontwikkelingen.

Nelson wijst op de volgende feiten. De arbeidsmarkt verandert volgens haar zo snel dat het voor ouders lastig wordt de

vinger te leggen op factoren die maatschappelijk succes bepalen. Daarom kiezen ze ervoor om via een breed palet aan ontplooiingsactiviteiten flexibele individuen op te kweken die zich goed kunnen aanpassen aan voortdurend veranderende omstandigheden. Verder weerspiegelt de gerichtheid van ouders op buitenschoolse activiteiten de toelatingscriteria van elite-universiteiten, die niet alleen een hoog *grade point average* verwachten, maar ook een indrukwekkende staat van dienst of extracurriculair gebied. Wel of niet *ivy league* maakt een groot verschil voor de carrièremogelijkheden van Amerikaanse burgers. Het is dus niet vreemd dat ouders hierop gebrand zijn.

Dr. Benjamin Spock in oktober 1974. Zijn boek *Baby and Child Care* (1946) was decennialang van grote invloed op ouders.

Tegelijkertijd hebben we hier van doen met de generatie die opgroeide in de *counterculture* van de jaren zestig en die de materiële waarden van de eigen ouders ter discussie stelde. Bij het *hyperparenting* gaat het daarom slechts om geld en

goed voor zover ze toegang bieden tot de hogere, immateriële waarden: passie, toewijding, zelfverwerkelijking, geluk. Ten slotte geven de ouders die Nelson interviewde voortdurend aan dat de context waarin ze hun kinderen moeten opvoe-

den op geen enkele manier meewerkt, een geluid dat ook duidelijk opklinkt uit de interviews van Schaubroeck. Ouders voelen zich niet langer onderdeel van een gemeenschap die meehelpt en meeopvoedt. Sterker, behalve ouders en leerkrachten lijken er geen maatschappelijke krachten meer werkzaam die een pedagogische verantwoordelijkheid op zich willen nemen. Hierbij laten de respondenten zich overigens met het nodige *dedain* uit over de opvoeding die zijzelf hebben genoten. Het is duidelijk dat juist deze ouders de vorige generaties niet snel als hulptroepen zullen inschakelen.

Het valt op dat Nelson niet verwijst naar de adviesindustrie ter verklaring van het *hyperparenting*, in tegenstelling tot Schaubroeck en de Britse socioloog Frank Furedi. Dit is een opmerkelijke omissie, omdat de kenmerken van de door haar beschreven opvoedkundige stijl vrij nauwkeurig de voorschriften en premissen van de populairwetenschappelijke opvoedingsliteratuur weerspiegelen. Logisch, want deze literatuur wordt vooral door hoogopgeleide ouders gelezen. De minachting voor de ervaringsdeskundigheid van vorige generaties, het streven naar emotionele bevrediging via gezinsrelaties, de hoge, maar ongedefinieerde opvoedingsnormen, de grenzeloze beschikbaarheid, het isolement van individuele ouders, het voortdurende uitstel van het punt waarop kinderen volwassen mogen heten, de illusie van ouderlijke almacht die onvermijdelijk beheerszucht in de

hand werkt: men leze er Penelope Leach *cum suis* maar op na. In verklarend opzicht stelt de verder voortreffelijke studie van Nelson dan ook enigszins teleur. Desalniettemin maakt zij wel haarscherp duidelijk, evenals Schaubroeck, dat opvoedingsstijlen een integraal onderdeel zijn van, in plaats van een tegenwicht bieden aan, maatschappelijke ontwikkelingen.

Lies Wesseling is als universitair hoofddocent verbonden aan de Faculteit der Cultuur- en Maatschappijwetenschappen van de Universiteit Maastricht.

Overige literatuur

- F. Furedi. *Paranoid Parenting. Abandon Your Anxieties and Be a Good Parent*. Penguin. Londen 2001.
- P. Leach. *Baby & kind. Het volledige en praktische handboek voor de verzorging van kinderen*. Kosmos. Utrecht 2008. (Oorspr. 1977.)
- J. Rich Harris. *The Nurture Assumption. Why Children Turn Out the Way They Do*. Free Press. New York 1998.
- N. Rose. *Governing the Soul. The Shaping of the Private Self*. Free Association Books. Londen 1989.

Vrij Nederland schrijft helder, open en betrokken over film, kunst, cultuur, politiek en alles wat het leven de moeite waard maakt. Profiteer nu van ruim 70 procent korting en ontvang 12 weken Vrij Nederland in de bus voor maar 15 euro. Ga nu naar www.vn.nl of bel 0800-0220660. De VN-app voor iPad is voor abonnees gratis t/m 30 juni 2011

Vrij Nederland

Lang leve de inhoud

Een mozaïek van soorten

De ontstaansgeschiedenis van het Amazonegebied

Carina Hoorn was eerste auteur van een baanbrekend artikel over de grote variatierijkdom rond de Amazone. Volgens het interdisciplinaire auteursteam ligt de verklaring van deze rijkdom in de geboorte van de Andes, en de invloed ervan op de omgeving.
door Geertje Dekkers

EIND

jaren tachtig werkte ik in het westelijk Amazonegebied, om data te verzamelen voor een geologisch-biologisch promotie-onderzoek. Na die tijd heeft het Amazonegebied me nooit meer echt losgelaten. Ook nu, twintig jaar later, blijft de fascinatie bestaan en de drang meer gegevens bij elkaar te brengen om de ontstaansgeschiedenis beter te leren begrijpen.'

Geologe Carina Hoorn, gastonderzoeker aan het Centrum voor Biodiversiteit en Ecosysteem Dynamica van de Universiteit van Amsterdam, is eerste auteur van een baanbrekend artikel dat in november 2010 in *Science* verscheen. De ongekende soortenrijkdom van het Amazonegebied, betogen de auteurs, is voor een groot deel te danken aan de geboorte van de Andes, die het aanzien van wat nu Zuid-Amerika heet dramatisch veranderde. Lange tijd – ook voor geologische begrippen – was het centrum van dat werelddeel tektonisch relatief stabiel. Maar in het Paleogeen (65 tot 23 miljoen jaar geleden) veranderden de plaatbewegingen aan de westzijde van het continent, waardoor de bodem omhoog werd geduwd in wat nu de noordoostelijke Andes is. Het was de eerste fase in het ontstaansproces van het gebergte.

'In de westelijke Amazone, waar het meeste erosiemateriaal uit de Andes is afgezet, is de grootste variatie in planten en dieren te vinden.'

In de afgelopen tientallen miljoenen jaren werd de Andes in stappen verder omhoog gestuwd. Door de geologische processen die daarmee samengingen, ontstond tussen twintig en tien miljoen jaar geleden ten westen van de Andes een gigantisch merengebied, waarin vooral heel veel weekdieren leefden die in deze omgeving snel konden evolueren. Bovendien waren de meren een aantrekkelijke leefomgeving voor allerlei vissen en reptielen, waaronder een nu uitgestorven kaaimansoort, de *Purussaurus*, die zo'n twaalf meter lang kon worden.

Maar het ontstaansproces van de Andes was toen nog niet afgelopen. Tussen twaalf en 4,5 miljoen jaar geleden werd het gebergte snel nog verder opge-

AMAZONIA THROUGH TIME. ANDEAN UPLIFT, CLIMATE CHANGE, LANDSCAPE EVOLUTION, AND BIODIVERSITY
In: *SCIENCE*, 12 november 2010, vol. 330 (6006): 927-931.

door C. Hoorn, F.P. Wesselingh, H. ter Steege, M.A. Bermudez, A. Mora, J. Sevink, I. Sanmartín, A. Sanchez-Meseguer, C.L. Anderson, J.P. Figueiredo, C. Jaramillo, D. Riff, F.R. Negri, H. Hooghiemstra, J. Lundberg, T. Stadler, T. Särkinen en A. Antonelli.

stuw, in sommige periodes binnen dat tijdperk sneller dan ooit. Tegelijkertijd vond erosie plaats; het afgesleten materiaal uit de bergen werd afgezet in een gebied van meer dan een miljoen vierkante kilometer. Daardoor verdween het merenlandschap en ontstond een voorloper van de Amazonerivier.

'Het verdwijnen van de grote meren betekende grotendeels het einde van het

Foto: Carina Hoorn.

tijdperk van de weekdieren', zegt Hoorn: 'Het nieuwe rivierengebied werd bewoond door allerlei andere diersoorten.' In de afgelopen tien miljoen jaar evolueerden vooral zoogdieren, vogels en planten in dit gebied bijzonder snel. Daarnaast vestigden bestaande soorten uit bijvoorbeeld Noord-Amerika zich in het gebied. 'Zo ontstond de enorme soortenrijkdom die het Amazonegebied nu kenmerkt', aldus Hoorn.

'De grootste variatie in planten en dieren is te vinden in de westelijke Amazone', legt ze uit: 'Dat is waar het meeste erosiemateriaal uit de Andes is afgezet.' Daar ontstond een mozaïek van gebieden, waarop verschillende combinaties van dieren en planten leven. Hoorn: 'In het oosten, waar het ontstaan van de Andes minder invloed heeft gehad op de bodem, leven minder verschillende soorten.' Het materiaal dat in het westelijk Amazonegebied terecht kwam door de

Hoe ontstond de grote soortenrijkdom van het Amazonegebied?

groeïende Andes en de verandering in het regionale klimaat (door de gebergtevorming) maakte de evolutie van nieuwe dieren en planten mogelijk, betogen de auteurs van het artikel in *Science*. 'Natuur-

'Het was vaak moeilijk voor de verschillende wetenschappers om elkaar te begrijpen.'

lijk spelen bij soortvorming veel meer factoren een rol', zegt Hoorn, 'maar de geologische ontwikkelingen waren een belangrijke voorwaarde.'

Een klein jaar voor het artikel, in februari 2010, publiceerde Hoorn samen met haar collega Frank Wesselingh de bundel *Amazonia, Landscape and Species Evolution. A Look into the Past* (Wiley-Blackwell). Daarin belichten tal van wetenschappers de geologische en evolutionaire ontwikkelingen vanuit hun eigen hoek. 'Het was tijd voor een nieuw overzichtswerk, want er is het afgelopen decennium veel onderzoek gedaan in de Andes en in het Amazonegebied, zowel door biologen als door geologen', zegt Hoorn. 'En nieuwe inzichten, bijvoorbeeld over moleculaire klokken, hebben veel duidelijk gemaakt over het verloop van de evolutie van soorten in dit gebied.'

Het samenbrengen van die informatie was een lastige klus, aldus Hoorn, omdat verschillende wetenschappers verschillende wetenschappelijke jargons spraken: 'Het was vaak moeilijk elkaar te begrijpen. Moleculair biologen en bos-ecologen houden zich nu eenmaal met andere zaken bezig dan geologen. Mijn jaar werkervaring bij een van de communicatieafdelingen van Shell heeft me geholpen verschillende disciplines bij elkaar te brengen. Als je bij Shell iets wilde weten, dan belde je gewoon een deskundige uit het bedrijf op, waar ter wereld die ook zat. Wetenschappers doen dat onderling niet snel, maar toen ik na Shell weer aan de universiteit ging werken, heb ik aan die gewoonte vastgehouden. Voor dit onderzoek heb ik experts uit allerlei velden samengebracht en dat heeft veel nieuwe inzichten opgeleverd.'

In het *Science*-artikel laten Hoorn en haar medeauteurs de samenhang zien tussen de processen die in het boek worden beschreven: 'Het is een *review*-artikel. Dat wil zeggen dat we alle bewijzen uit verschillende disciplines op een rij hebben gezet maar ook nieuwe informatie erin verwerkt hebben. Daarvoor hebben we voortdurend met experts uit alle mogelijke disciplines overlegd, die allemaal nuancerings aandroegen.' Het was een moeilijke klus: 'Het is het lastigste artikel waaraan ik ooit heb gewerkt', zegt Hoorn. 'Communicatie tussen verschillende vakgebieden is moeilijk en we hebben er een jaar over gedaan om alles – figuren en tekst – op de juiste manier weer te geven. En dan nog is het goed

mogelijk dat deskundigen op deelgebieden met kritiek komen. We stellen ons kwetsbaar op.'

Tot nu toe is het artikel echter opvallend positief ontvangen: 'We hebben wel aanvullende opmerkingen gekregen, bijvoorbeeld over ontwikkelingen in het Kwartair, de afgelopen 2,6 miljoen jaar, die buiten het bestek van ons artikel vallen.' In januari – te laat voor dit nummer van de ABG – verschijnt in *Science* een beschouwing over het artikel van Hoorn.

Hoorn en haar medeauteurs belichten de evolutie van het Amazonegebied vanuit een nieuwe invalshoek. Zij beschrijven de ontwikkelingen tot het begin van het Kwartair en stellen dat de wetenschappelijke discussie over de oorsprong van biodiversiteit in het Amazonegebied tot nu toe ten onrechte volledig op het Kwartair geconcentreerd was. Het Amazonebos had (rond twintig miljoen jaar geleden) al kenmerkende soorten die ook nu in het oerwoud voorkomen maar het gebied zou nog veel veranderingen doormaken. Misschien wel de meest dramatische ontwikkeling was de komst van de mens, een evolutionaire nieuwkomer die nu de soortenrijkdom van het Amazonegebied in gevaar brengt door ontbossing.

'De wortels van de variatie in het oerwoud zijn al zo oud en het heeft grote veranderingen doorstaan. Allerlei planten en dieren bestaan al zo lang. Het is jammer dat een nieuwkomer dit alles nu bedreigt.'

De Dubbelmonarchie en een geval van dubbele moraal in de Nederlandse pers tijdens de Eerste Wereldoorlog

Een journalistiek geheim ontsluit

Joan Hemels

Dit boek gaat over de stelselmatige beïnvloeding van de Nederlandse journalistiek tijdens de Eerste Wereldoorlog vanuit Wenen. Niet door krantenlezers in te palmen met *Sachertorte* of *Mozartkugel* voor bij de schaars geworden koffie, maar door bijna alle redacties van gemanipuleerd nieuws en geregisseerde reportages te voorzien.

De Dubbelmonarchie huurde de Tsjech Robert Saudek in om de publieke opinie in het neutrale Nederland en ver daarbuiten te winnen voor de belangen van Oostenrijk-Hongarije. Na toelating door het Oostenrijks-Hongaarse *Kriegspressquartier* bedreven journalisten *embedded* oorlogsverslaggeving. Voorzien van een perskaart werden Nederlandse legerofficieren in de gelegenheid gesteld, het oorlogsgebeuren in ogenschouw te nemen.

Al met al gaat het in *Een journalistiek geheim ontsluit* om geheimzinnige affaires die nu pas als een vergeten – of verdrongen? – hoofdstuk in de persgeschiedenis aan het licht komen.

9789055893089 Eur 29,50

www.spinhuis.nl

'Een duizelingwekkend goed boek over ras, armoede en wetenschap' *NRC Handelsblad*

In de jaren '50 werden bij Henrietta Lacks kankercellen weggenomen zonder dat zij dat wist. Het verhaal van deze onsterfelijke 'HeLa-cellen' is niet alleen een indrukwekkende familiegeschiedenis maar ook een duistere geschiedenis van het experimenteren met Afrikaans-Amerikanen, het ontstaan van de ethiek binnen de biologie en de juridische strijd over de vraag of we de baas zijn over de materie waarvan we zijn gemaakt.

Nu verkrijgbaar in de boekhandel of te bestellen via www.nieuwamsterdam.nl/henriettalacks € 24,95

De vele bronnen van internationale orde

Meer realisme en minder idealisme nodig

Het debat over internationale betrekkingen werd lang beheerst door het realisme en het idealisme. Maar er is een alternatief, waarvan ook het buitenlandbeleid van Nederland kan profiteren. door Edwin van de Haar

H

ET

begin vorig jaar verschenen rapport van de Commissie-Davids over de Nederlandse betrokkenheid bij de oorlog in Irak maakte het weer eens duidelijk. De Haagse besluitvorming over buitenlandse politiek bevindt zich in een spagaat tussen machtspolitiek handelen enerzijds en de noodzaak tot een juridisch-normatieve rechtvaardiging anderzijds. De beslissing om de Amerikanen politiek te steunen was ingegeven door klassieke machtsargumenten: internationale veiligheid, steun aan de machtigste bondgenoot en (inter)nationale eer. Saddam Hoessein had genoeg gesold met het Westen.

Maar deze argumenten volstonden niet als politieke rechtvaardiging voor de *regime change*. Geheel in lijn met de Nederlandse traditie werd een solide juridische basis voor deze beslissing onontbeerlijk geacht. Ook in het publieke debat, waarin volkenrechtjuristen prominent participeerden, klonk deze opvatting stevig door. Het was dan ook niet verwonderlijk dat de Commissie-Davids, zelf in meerderheid samengesteld uit juristen, vooral de juridische meetlat hanteerde in haar analyse.

De uitzondering hierop vormde de, inmiddels beroemde, paginalange 'voetnoot van Van Walsum'. Daarin stelde de voormalige topdiplomaat dat politieke afwegingen in de internationale betrekkingen soms van groter belang zijn dan het volkenrecht. Maar dit is geen populair standpunt in de Nederlandse buitenlandse politiek, zoals onlangs ook werd onderstreept in de voortreffelijke Luns-biografie van Albert Kersten. Daarin komt nauwgezet naar voren hoe de machtspoliticus Luns een uitzondering vormde op zijn eigen ministerie en in de loop van zijn lange carrière in toenemende mate politiek geïsoleerd raakte. 'Macht' werd steeds meer een beladen term, terwijl het vertrouwen in inter-

De verschijning van het rapport van de Commissie-Davids in januari 2010.

wordt gegeven op de vraag hoe een rechtvaardige internationale orde tot stand komt. Aan de hand van vier recente boeken zal betoogd worden dat er naast het internationale recht en internationale organisaties nog andere, en belangrijker, bronnen van internationale orde bestaan.

Hoewel de afgelopen decennia talloze nieuwe theorieën en varianten zijn geïntroduceerd, domineert een drietal hoofdcategorieën het theoretische debat over de internationale betrekkingen. Heel kort zijn dat respectievelijk het idee dat orde een kwestie is van onderlinge machtsverhoudingen tussen nationale staten (realisme) of, tegengesteld, dat alleen het

POLITICAL THOUGHT AND INTERNATIONAL RELATIONS. VARIATIONS ON A REALIST THEME door Duncan Bell (red.). Oxford University Press. Oxford 2009. 256 pag. € 29,50

THE RETURN OF HISTORY AND THE END OF DREAMS door Robert Kagan. Vintage Books. New York 2009. 128 pag. € 11,95

THEORISING INTERNATIONAL SOCIETY. ENGLISH SCHOOL METHODS door Cornelia Navari (red.). Palgrave Macmillan. New York/Basingstoke 2009. 256 pag. € 86,25

INTERNATIONAL SOCIETY AND THE MIDDLE EAST. ENGLISH SCHOOL THEORY AT THE REGIONAL LEVEL door Barry Buzan en Ana Gonzales-Palaez (red.). Palgrave Macmillan. New York/Basingstoke 2009. 288 pag. € 75,-

'Naast het internationale recht en internationale organisaties zijn er nog andere, belangrijker bronnen van internationale orde.'

nationale organisaties en internationaal recht tot ongekende hoogte groeide, tot op de dag van vandaag.

Opvallend hierbij is de *cosy consensus* die op dit punt lijkt te bestaan tussen het gros van de Nederlandse beoefenaren én theoretici van de buitenlandse betrekkingen. Vooral voor de laatste groep is dit opmerkelijk, gezien het grote aantal alternatieve antwoorden dat in het vakgebied

verminderen van staatsinvloed ten gunste van een bovennationale volkerenorganisatie tot een aanvaardbare ordening leidt (idealisme), of dat een tussenpositie, die elementen van beide stromingen combineert, orde teweegbrengt (de Engelse School).

Primus inter pares is zonder twijfel het realisme, meestal omschreven als de theorie van de machtspolitiek van leiders

van nationale staten, die hun nationale belangen verdedigen in een wereldsysteem waarin bij gebrek aan een opper-rechter geen enkele staat van zijn voortbestaan verzekerd is. Dit permanente veiligheidsdilemma stimuleert coalitievorming, wat resulteert in regionale en mondiale machtsbalansen. Moraal en recht zijn van ondergeschikt belang en dienen meestal slechts als internationaal-politieke franje.

De laatste jaren worden echter vraagtekens geplaatst bij dit dominante beeld van het realisme, onder meer door academici die zich richten op de internationale aspecten van de politieke filosofie. Het doel van hun werk is in de regel tweeledig. Sommige schrijvers willen aantonen dat het realisme veelzijdiger – en daardoor bruikbaar – is dan deze gangbare, enigszins karikaturale omschrijving

van de wereldpolitiek. Daarnaast past dit werk in een bredere tendens om het tamelijk simplistische gebruik van de ideeëngeschiedenis door theoretici van de internationale betrekkingen te doorbreken. Veel verder dan een enkel, vaak uit zijn verband gerukt, citaat van Hobbes, Machiavelli of Thucydides komt men meestal niet – iets wat overigens niet alleen geldt voor het realisme, maar bijvoorbeeld ook voor het idealisme, waaraan ten onrechte klassiek-liberale denkers worden gelieerd.

Duncan Bell, verbonden aan de Universiteit van Cambridge, wil met de bundel *Political Thought and International Relations. Variations on a Realist Theme* duidelijk maken dat het realisme een bredere traditie is dan vaak wordt gedacht. Dat lukt echter maar matig. Het werk presenteert wel nieuwe inzichten over enkele

COLOFON

REDACTIEAARD: Marjolijn van Asselt^{UM}, Inez de Beaufort^{EUR}, Trudy Dehue^{RUC}, Robbert Dijkgraaf^{UVA}, Marjolijn Februaarschrijver, essayist, Maria Grever^{EUR}, Albert Heck^{UU}, Jaap Hoogenboezem^{UM}, Liesbeth Kester^{OU}, Theo Mulder^{KNAW}, Gerard Nienhuis^{UvL}, Sijbolt Noordam^{VSNu}, Willem Otterspeet^{UvL}, Herman Phillips^{UvU}, Ieme van der Poel^{UVA}, Rutger van Santen^{UvE}, Esther-Miriam Sent^{RUU}, Carel Stolker^{UvL}, Paul Struik^{WU}, Thomas Vanheste^{VN}, Peter-Paul Verbeek^{UT}, Willem Witteveen^{UvT}
HOOFDREDACTEUR: Inge van der Bijl (ad interim)
EINDREDACTEUR: Inge Klinkers
REDACTEUR: Geertje Dekkers
ADVERTENTIES: Richard Ludeke
UITGEVER: Amsterdam University Press

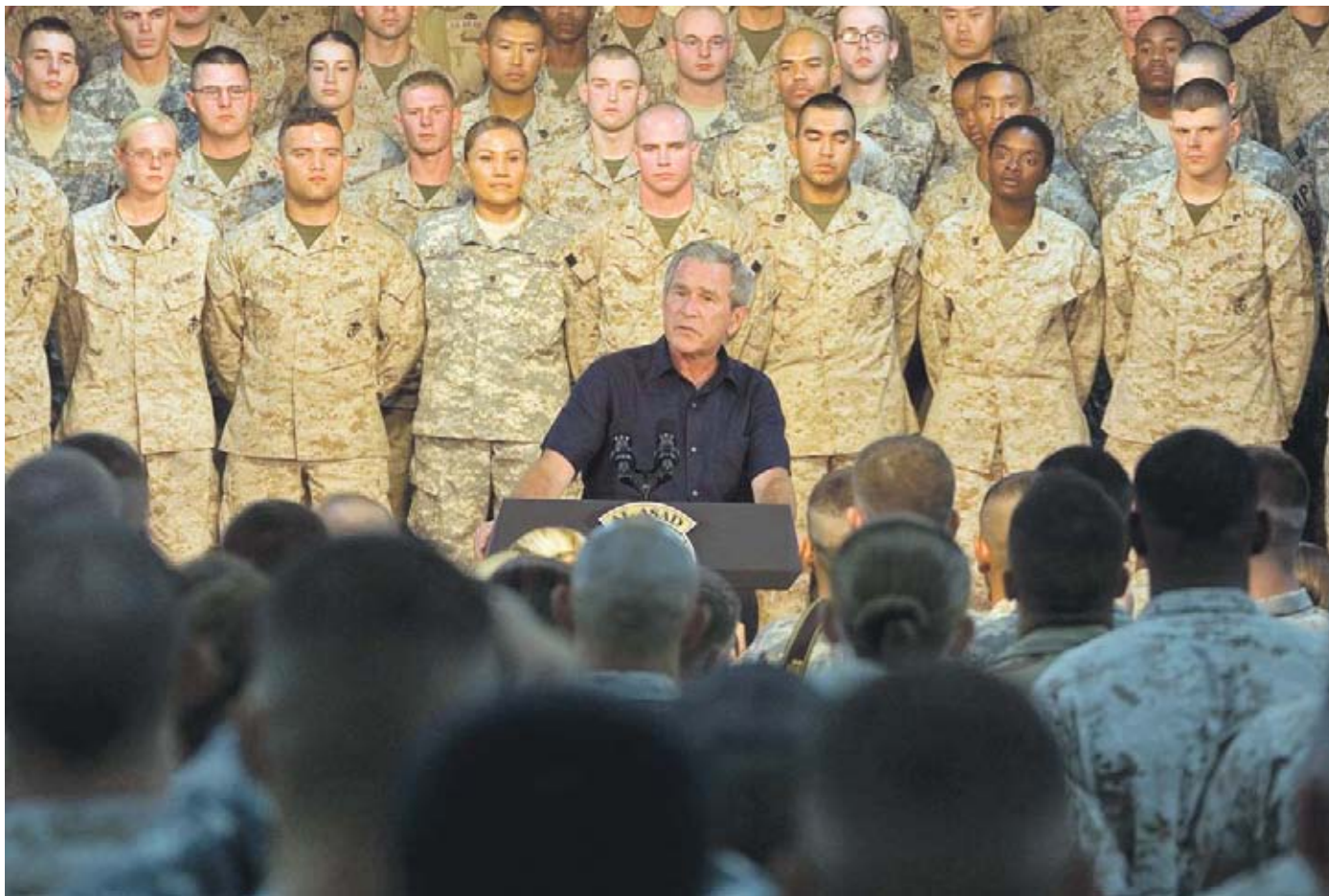
Artikelen en reacties zeer welkom op redactieadres.

REDACTIESECRETARIAAT:
Amsterdam University Press | Herengracht 221,
1016 BG, Amsterdam | e-mail: abg@aup.nl.
Abonnementenprijs: € 33,50 losse nummers € 4,50
proefabo's (3 nrs.) € 13,-
Opzeggings schriftelijk voor 1 nov.
ADVERTENTIES: Amsterdam University Press
t.a.v. afdeling Marketing, Herengracht 221
1016 BG Amsterdam | T. 020-4200050
marketing@aup.nl
ONTWERP: Corina Cotorobai & Wigger Bierma |
Werkplaats Typografie, Arnhem
OPMAAK: Studio Typeface, Lelystad
DRUK: Dijkman Offset, Diemen.
UITGAVE EN COPYRIGHT: AUP, ISSN 1567-7842
OPLAGE: 64.578 exemplaren.

De *Academische Boekengids* wordt zes keer per jaar gratis verspreid onder het wetenschappelijk personeel van vrijwel alle Nederlandse universiteiten, de Universiteit Medische Centra en de KNAW. Daarnaast wordt zij gedistribueerd aan lezers van *Vrij Nederland*.
Voor de verspreiding zijn deze instellingen zelf verantwoordelijk. Voor klachten over de bezorging wordt de lezers verzocht contact op te nemen met de afdelingen adresbeheer van de eigen instelling, en niet met AUP.
LETTERTYPE: Arnhem door Fred Smeijers, OurType.
www.academischeboekengids.nl is een gratis website die alle artikelen en rubrieken bevat die vanaf 2000 in *De Academische Boekengids* zijn verschenen.

belangrijke twintigste-eeuwse realisten, maar de poging om nieuwe denkers en denkwijzen toe te voegen aan de realistische canon is minder overtuigend. Dat Hannah Arendt sterk gekant was tegen het idealisme uit het interbellum en wars was van ideologisch gemotiveerde politieke veranderingsprogramma's maakt haar nog niet tot een realist. De claim dat Martin Heidegger als inspirator moet worden gezien van een nieuw soort realisme dat antitheoretisch en anti-metafysisch is, komt evenmin goed uit de verf. Het zijn voorbeelden van gekunstelde pogingen om diverse varianten van het realisme in bredere politiek-theoretische zin toe te passen op de internationale betrekkingen.

Daarentegen verschaffen de drie hoofdstukken over de realistische aartsvader Hans Morgenthau wel interessante gezichtspunten die bijdragen aan de overtuigingskracht van deze stroming. De Ierse docent internationale politieke theorie Seán Molloy maakt bijvoorbeeld duidelijk dat zowel Morgenthau als een andere belangrijke realistische denker, E.H. Carr, ethiek als een integraal element beschouwden bij het bepalen van het nationale belang. Iedere leider maakt immers morele keuzes. Niet alleen door het leven van soldaten op te offeren in

George W. Bush spreekt soldaten toe in Irak, september 2007.

naam van een hoger, abstract doel zoals de internationale rechtsorde. Moraal is ook aan de orde als wordt besloten de troepen thuis te houden, waarmee het voor mensen in andere landen moeilijker wordt gemaakt hun bestaan te verbeteren.

Andere waardevolle bijdragen zijn van de hoogleraren internationale politieke filosofie Richard Ned Lebow en Nicholas Rengger. Op basis van een analyse van het werk van oude Griekse denkers toont Lebow aan dat macht zich kenmerkt door relationele aspecten. Anders dan wat een dominante stroming onder leiding van de toonaangevende Amerikaanse hoogleraar internationale betrekkingen Kenneth Waltz de afgelopen dertig jaar heeft verkondigd, is het daarom onzinnig macht louter in termen van materiële capaciteiten te zien. Rengger analyseert het denken van Leo Strauss, de inspirator van veel neoconservatieven. Strauss stelt dat oorlog weliswaar een permanent gegeven is, maar dat participatie in oorlog nooit het simpele gevolg daarvan is. Oorlogsdeelname is altijd een keuze, zowel op individueel als op collectief niveau. Ondanks de gebreken van de bundel tonen deze laatste bijdragen aan dat een duik in de ideeëngeschiedenis niet alleen academisch interessant is, maar ook praktische waarde kan hebben. Het realisme heeft weliswaar oude wortels, maar is nog lang niet uit de tijd.

Dat blijkt ook uit het korte werk van de Amerikaanse denker Robert Kagan, verbonden aan de Carnegie Endowment for International Peace en het German Marshall Fund te Washington DC. Kagan werd beroemd met *Paradise and Power. America and Europe in the New World Order* (2003), waarin hij betoogde dat de Verenigde Staten een beter beeld hebben van de wereldpolitiek dan de Europese landen. Amerikanen erkennen namelijk dat het daarbij om macht draait en handelen

daar ook naar. Het boek werd veelal gezien als een ondersteuning van het beleid van president George W. Bush.

Kagans recente werk, *The Return of History and the End of Dreams*, zet deze denktrant voort. Na de al te optimistische ideeën van na de Koude Oorlog is de wereld weer terug in zijn normale toestand. Duurzame vrede door handel of via internationale organisaties is niet aan de orde. In navolging van veel Angelsaksi-

tie verliest de laatste het altijd. Hoewel het islamitisch radicalisme bestreden moet worden, zal het geabsorbeerd worden door de mondiale machtsstrijd. Een belangrijk element daarbij is het verschil tussen democratie en autocratie. Kagan acht het onwaarschijnlijk dat Rusland en China zich verder democratiseren. Beide autocratische regimes hebben geleerd zich aan te passen en democratie is historisch geen ideaal voor het merendeel

‘In het realisme dienen moraal en recht meestal slechts als internationaal-politieke franje.’

sche theoretici van de internationale betrekkingen doet Kagan dergelijke opvattingen af als ‘liberaal’. Hiermee ziet hij overigens over het hoofd dat klassiek-liberalen als David Hume, Adam Smith en Friedrich Hayek zulke verwachtingen nooit hebben gehad. Volgens Kagan wordt de wereldpolitiek als vanouds gedomineerd door competitie en de machtsbalans tussen een aantal grote mogendheden. De Verenigde Staten zijn het belangrijkste, maar dankzij de economische groei door de verkoop van olie en gas is ook Rusland weer terug van nooit helemaal weggeweest. De Europese Unie merkt dit in het toegenomen aantal botsingen met de Russen. In Azië maken de Verenigde Staten en Rusland samen met China, Japan en India de dienst uit.

Gezien zijn neoconservatieve achtergrond is het opvallend dat Kagan geen groot gevaar ziet in het islamitisch fundamentalisme. Hij noemt die beweging ‘een hopeloze droom’, die steun ontbeert van de gematigde islamitische meerderheid. Dat is volgens hem logisch, want in een strijd tussen moderniteit en tradi-

van hun inwoners. Kagan roept de democratieën op zich tegen de autocratieën te weer te stellen. De democratische dominantie moet worden verzekerd, opdat zij de wereld ook in de toekomst blijft vormgeven. Hiermee sluit de auteur aan bij een dominante stroming in de Amerikaanse internationale betrekkingen.

Realisten verschaffen Nederlandse diplomaten en academici veel bruikbare inzichten. Niet in de laatste plaats dat het futiel is te streven naar eeuwige wereldvrede, of dat een internationale rechtsorde niet in staat is de internationale machtsstrijd te beteugelen. Toch wringt er iets in deze overwegend deterministische zienswijze. Wat is bijvoorbeeld de verklaring voor het bestaan van vele vormen van internationale samenwerking die niet direct aan de machtsstrijd zijn gekoppeld? Waarom zijn er eigenlijk zo weinig internationale oorlogen, afgezet tegen het aantal landen in de wereld?

Hier biedt het perspectief van de Engelse School uitkomst. Grondleggers als Martin Wight, Adam Watson, Herbert

Iedere leider maakt morele keuzes. Zo ook het riskeren van soldatenlevens in naam van een hoger doel.

Butterfield en Hedley Bull zagen de wereld als een internationale samenleving van staten. Zij erkenden de rol van machtspolieke elementen, zoals oorlog, machtsbalans en de leidende rol van grote mogendheden. Maar zij benadrukten ook het gelijktijdige en aanvullende belang van het internationale recht en de diplomatie, zonder daarin door te slaan naar het idealisme. Juist de combinatie van macht en sociale normen, uitgedrukt in deze vijf 'instituten', zorgt voor internationale orde. De wereld is daarom, in de beroemde woorden van Bull, te zien als een 'anarchische samenleving'.

De Engelse School ontstond in de jaren vijftig, als reactie op de omarming van natuurwetenschappelijke methoden door Amerikaanse wetenschappers in de internationale betrekkingen. De Engelse School stelde daar de historische analyse en het oordeelsvermogen van de onderzoeker tegenover. Het doel was de wereldpolitiek te begrijpen, niet deze te verklaren via empirische methoden. Door deze antipositivistische houding werd methodologie min of meer uit het discours van de Engelse School verdreven. Zoals hoogleraar internationale betrekkingen Cornelia Navari opmerkt in haar inleiding tot de bundel *Theorising International Society* was het vergelijkbaar met ondergoed: 'je gaat ervan uit dat het aanwezig is, maar het is amper een onderwerp van beleefde conversatie'. Na ruim vijftig jaar was het echter tijd om het methodologische gat te vullen, meenden Navari en negen andere toonaangevende Engelse Schooldenkers, onder wie Robert Jackson, Peter Wilson, James Mayall, Barbara Roberson

en Richard Little. Centraal in deze publicatie staat de vraag welke methoden consistent zijn met de theorie van de internationale statensamenleving. Het methodologisch pluralisme is hierbij de norm, met als gevolg dat iedere auteur zijn of haar stokpaardje berijdt.

Contra de realisten benadrukt Jackson bijvoorbeeld dat internationale politiek niet om automatismen en vaste structuren gaat, maar om contextgebonden menselijk gedrag. De studie van staatsmanschap is volgens hem van cruciaal belang. Andere bijdragen benadrukken de vergelijkende historische methode en de belangrijke functie van gedeelde nor-

'Juist de combinatie van macht en sociale normen zorgt volgens de Engelse School voor internationale orde.'

men en andere subjectieve sociale realiteiten. Deze geslaagde bundel biedt voldoende reflectie en zoekt ook aansluiting bij andere theorieën van de internationale betrekkingen. Merkwaardigerwijs ontbreekt echter een beschouwing over de vraag of het gebruik van positivistische methoden nog steeds op onoverkomelijke bezwaren stuit.

De bundel *International Society and the Middle East* onderzoekt ten slotte of er ook regionale internationale statensamenlevingen zijn en of het Midden-Oosten zich daarvoor zou kwalificeren.

De auteurs tonen aan dat de Engelse School, door haar analytische focus op de rol van internationale instituten, ook regionale politieke ontwikkelingen goed kan duiden. Een prachtig voorbeeld hiervan is de *tour d'horizon* van de onlangs overleden Midden-Oostenexpert Fred Halliday. Andere bijdragen geven gedetailleerde overzichten van de historische ontwikkeling van de regio sinds het Ottomaanse Rijk en de rol van het Europese imperialisme. Het belang van het pan-Arabisme blijkt beperkt, net zoals de invloed van een groot aantal regionale internationale organisaties. De auteurs zijn verdeeld over de vraag of er een vorm

waarden. Volkenrecht is hieraan meestal ondergeschikt en dat is vaak maar goed ook. Veel Nederlandse theoretici van de internationale betrekkingen hebben het realisme ten onrechte in het verdomhoekje gestopt en de Engelse School genegeerd. Maar als synthese van realisme en idealisme biedt de laatste een zeer bruikbaar perspectief voor de analyse van de wereldpolitiek en kan zij helpen om het idealistische perspectief in het Nederlandse buitenlandbeleid bij te sturen in realistische richting.

Dr. E.R. van de Haar is politoloog. Hij doceerde internationale betrekkingen aan de Universiteit Leiden en aan Ateneo de Manila University op de Filipijnen.

Overige literatuur

- H. Bull. *The Anarchical Society. A Study of Order in World Politics*. Macmillan. Basingstoke 1995.
- E. van de Haar. *Classical Liberalism and International Relations Theory. Hume, Smith, Mises, and Hayek*. Palgrave Macmillan. New York/Basingstoke 2009.
- R. Kagan. *Paradise and Power. America and Europe in the New World Order*. Atlantic Books. Londen 2003.
- A. Kersten. *Luns. Een politieke biografie*. Uitgeverij Boom. Amsterdam 2010.
- *Rapport Commissie van Onderzoek Besluitvorming Irak*. Uitgeverij Boom. Amsterdam 2010.

Neem nou Nexus

‘De hoge waarden die in kunst en letteren besloten liggen, zijn de samenbindende kracht van Europa. In het Europees humanisme op zijn Nexus’ ligt de studieuze, rationele, ja bijna hoofse levenswijze vervat die in de wereld als tegenwicht tegen heethoofdigheid, waan en redeloze wreedheid noodzakelijk is.’ (Maartje Somers, in *NRC Handelsblad*)

‘Aan kunstenaars en kunstkeners werd door de redactie van *Nexus* de vraag voorgelegd, waar zij hoop en vertroosting vinden. Is er nog iets waar we ons aan vast kunnen houden? De vraag leverde een roerende, klassieke en toch persoonlijke catalogus op.’ (over *Nexus 55*, in *de Volkskrant*)

Voor wie zich niet thuis voelt bij de huidige kleinheid van geest, de troosteloosheid van het niets weten of het fanatisme van het enig weten, is er het tijdschrift *Nexus*.

Nexus, een uitgave van het Nexus Instituut, is het grootste literair-filosofische tijdschrift van Nederland. Driemaal per jaar verschijnt een aflevering, die gemiddeld 200 pagina’s telt. *Nexus* laat de top van de internationale essayistiek aan het woord over vragen als ‘Hoe ziet mijn Arcadië eruit?’ (51), ‘Waar is de grootheid in de kunst gebleven?’ (52) en ‘Wat is het lot van de waarheid?’ (53), ‘De passie voor geloof, dood en vrijheid’ (54), ‘De terugkeer van de spoken’ (56). In jaargang 2010 verscheen ook *Nexus 55* als bijzondere uitgave: gebonden, in kleur én geïllustreerd met als thema ‘Hoop en vertroosting’.

Als abonnee van *Nexus* ontvangt u korting en voorrang bij het bestellen van toegangsbewijzen voor alle publieksactiviteiten van het Nexus Instituut.

Wilt u abonnee worden of een informatiepakket ontvangen?
Ga dan naar onze website www.nexus-instituut.nl.

www.nexus-instituut.nl

